

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

Raidžių draudimo metai

Sudarytojas
DARIUS STALIŪNAS

LIETUVIŠKA IR RUSIŠKA LIETUVIŠKŲ SPAUDINIŲ KIRILIKA 1864–1866 METAIS

Giedrius Subačius

1. Gana plačiai tirtos istorinės lotyniškų rašmenų draudimo lietuvių kalbai aplinkybės, knygnešių veikla, pasipriešinimas draudimui. Tačiau kol kas nėra platesnių filologinių rusų rašto (kirilikos*) taikymo lietuvių kalbai studijų. Užuominų apie filologinius aspektus esama Juozo Tumo¹, Vytauto Merkio², Petro Joniko darbuose³. Per pirmuosius kelerius kirilikos taikymo lietuvių kalbai metus labiausiai pasireiškė (parengė ir išleido knygų) Jonas Juška, Stanislovas Mikuckis, Tomas Žilinskis, Laurynas Ivinskis ir Jonas Krečinskis. O iš viso per 40 raidžių draudimo metų buvo išleista apie 60 lietuviškų knygų kirilika.

Lietuvių kalbos kirilikos rašyba iš pat pradžių nebuvo nuosekli ir vienoda. Štai Tumas iš pradžių skyrė dvi sistemas:

„Vos tik gimus sumanymui, tuoj atsirado dvi rašybos sistemos: viena Mikuckio Vilniaus komisijoje, antra Varšuvoje Žilinskio reformuotoji. Toliau daugiau“⁴.

V. Merkys kiek plačiau nusakė kirilikos alfabeto taikymo pobūdį (raidą):

„S. Mikuckis publikavo savo naująjį lietuvių raidyną, sudarytą rusiško raidyno pagrindu, būtent: *a, b, v, z, d, e, e, ж, з, u, ū, ū, i, κ, л, м, н, o, o, n*,

* Autoriaus pageidavimu vartojamas terminas *kirilika*.

¹ J. Tumas, *Lietuvių literatūra rusų raidėmis ir Broliai Juškos Juškevičiai*, Kaunas, 1924, p. 42–44.

² P.vz., V. Merkys, *Knygnešių laikai. 1864–1904*, Vilnius, 1994, p. 40, 91.

³ P. Jonikas, *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje. Visuomeniniai lietuvių kalbos istorijos bruožai*, Čikaga, 1987, p. 210–211.

⁴ J. Tumas, *Lietuvių literatūra*, p. 43–44.

He *вож* 'nevoк' 17, *некою* 'nekokių' 23, *нес* 'nes' 18(8x), *нетейсей* 'neteisiai' 17, *рейке* 'reikia' 25; arba (b) vak. a. sakomas [e]: *мокечяў* 'mokėčiau' 21, *павеике* 'paveikė' 25, *паеме* 'paėmė' 20, *рейкету* 'reikėtų' 21.

(1.2.) Grafema <я> kartais pavartojama labai panašioje pozicijoje, t. y. garsui [e] (visų pirma kirčiuotam?) žymėti: *гяра* 'gerą' 27, *гярадея* 'geradėjo' 23, *Гярас* 'geras' 21, *гярѣмъ* 'geriems' 27, *гяру* 'gerų' 22, *гярляўсю* 'geriausių' 20, *Жяме* 'žemė' 24, *жямес* 'žemes' 28.

(1.3.) Tam pačiam garsui ženklinti kartais vartojama ir grafema <э> (э оборотная), plg. (a) *бэ* 'be' 22, 23, 26, *бэт* 'bet' 21, 26(2x), 27, 35, *Бэт* 'bet' 29, *тэйп* 'taip' 20; ji neretai vartota (b) žodžio pradžios pozicijoje: *Эванелиюс* 'Evangelijos' 18, *эжис* 'ežys' 38, *Эй* 'ei' 21, *Эйк* 'eik' 22, *эйкиме* 'eikime' 22, *эйна* 'eina' 27, *эсантем* = <*esantem> 'esančiam' 29, *эсантис* 'esanti' 16, *эси* 'esi' 22, *Эстляндиюс* 'Estliandijos' 24, *Эўропое* 'Europoje' 25, *эя* = <*eja> 'ėjo' 35; čia ypač ryškios pastangos rašyti žodžių *eiti*, *esti* šaknis su <э> (net ir ne žodžio pradžios pozicijoje, plg. *атсиэиму* = <*atsieimu> 'atsitikimų' 26, *атэис* 'ateis' 16). Šios raidės vartojimas neatrodo labai dažnas, tačiau nėra ir labai retas.

(1.4.) Kiek griežčiau atskirta grafema <ѣ> (ять 'jatj'). Ji paprastai žymėta ten, kur vakarų aukštaičiai taria dvibalsį [ie]: *анѣ* 'anie' 18, *атсилѣне* 'atsiliepė' 21, *вѣйнайс* 'vienais' 20, *вѣнта* 'vieta' 23, *Вѣшпатѣс* 'Viešpaties' 16, *Дѣву* 'Dievu' 16, *дѣной* 'dienoj' 16, *пѣту* 'pietų' 25, *прѣш* 'prieš' 16, *ширдѣс* 'širdies' 17, tad iš esmės nepainiota su kitomis trimis konkurentėmis <е>, <я> ir <э>.

(2.) Nevartotas jeras <ъ> žodžio pabaigos pozicijoje: *Ант* 'ant' 21, *Антра* 'antras' 18, *апсирикес* 'apsirikęs' 21, *бус* 'bus' 18, *ширдис* 'širdis' 21.

(3.) Rašyta rusų abėcėlėje nebuvusi raidė <о> aukštaičių dvibalsiui [uo] žymėti: *Аштѣни* 'aštuoni' 18, *дѣк* 'duok' 21, *дѣти* 'duoti' 22, *кѣ* 'kuo' 20, *нѣг* 'nuog' 20, 21, 23, *Нѣга* 'nuoga' 19, *раштѣсе* 'raštuose' 23, *тѣяўс* 'tuojaus' 21.

(4.) Rašyta rusų abėcėlėje nebuvusi (ir raidyne nedeklaruota) raidė <ѳ>, žymėti dvibalsio [au] antrajam dėmeniui: *гярляўсю* 'geriausių' 20, *Дангаўс* 'dangaus' 16, 18, *даўг* 'daug' 21, *ишведжяў* 'išvedžiau' 16, *мокечяў* 'mokėčiau' 21, *паклаўсе* 'paklausė' 21, *претеляў* 'prieteliau' 21, *раўдонаў* 'raudonajį' 22, *яў* 'jau' 23.

(5.) Minkštoji afrikata [dž'] nuosekliai žymėta raidėmis <дж>: *вальджя* 'valdžia' 25(2x), *диджю* 'didžiu' 38, *диджюнус* 'didžiūnus' 26, *жоджю* 'žodžių' 34, *жоджюс* 'žodžius' 21, *ишведжяў* 'išvedžiau' 16, *Праджюгес* 'pradžiuogęs' 32, *праджя* 'pradžia' 23, 25.

(6.) Retkarčiais vartojamas apostrofas <'> žymėti sutrumpėjimą ar atskirti priešdėlį nuo tolesnio šaknies balsio: *сед'* 'sėd[i]' 16; *иш'еме* 'išėmė' 21, *уж'еме* 'užėmė' 23.

Greta rašybos ypatybių galima nusakyti ir tarminį kalbos pamato pobūdį – neretai prasikiša žemaitybės. Plg. *дарикет* = <*dariket> 'darykit' 17(2x), *Жодей* = <*žodei> 'žodžiai' 24, *кансня* = <*kansnia> 'kašnio' 36, *Ко норет* = <*ko noret> 'ko norit' 17(2x), *күрюс* = <*kurius> 'kuriuos' 25, *нүсюнск* = <*nusiunsk> 'nusiųsk' 28, *түс* = <*tus> 'tuos' 21.

Kyla klausimas, kaip S. Mikuckis ir L. Ivinskis turėjo kartu rengti šią *Abėcėlę*, kuris iš jų ką darė? Istoriografijoje vyrauja nuomonė, kad S. Mikuckis prastai mokėjo lietuvių kalbą. Bendradarbis T. Žilinskis taip apie jį sakė: „Pagrindingai mokėjo įvairių kalbų, ir lietuvių kalbos“¹². Tad galima suprasti, jog mokėjo gal ir neblogai, bet visai ne kaip gimtąją kalbą. Bendrinės lietuvių kalbos dar nebuvo, tai ar S. Mikuckis mokėjo kokią tarmę? Jis buvo gimęs Didžiųjų Lepkų kaime (dabar Lenkija, Balstogės vaivadija). Jei pramoko šnekėti iš mažens, iš aplinkos, vargu ar tai buvo kokia kita tarmė, o ne vakarų ar pietų aukštaičių. Iš knygų irgi greičiausiai galėjo pramokti tradicinės vidurio aukštaičių (ne žemaičių) rašomosios kalbos. Tad tekste esančias žemaitybės, kurių matyti po visą tekstą, tikėtina priskirti L. Ivinskio, pietų žemaičio dūnininko, rankai. Atrodytų, tekstą turėjo rašyti L. Ivinskis. O ką darė S. Mikuckis?.. Atsakymą į šį klausimą žr. toliau (5.), prie L. Ivinskio 1865 metų kalendoriaus.

2.2. Указас (ужсакимас) апе иредима вальціюню, 1864

Apie 1864 metų leidinį *Указас (ужсакимас) апе иредима вальціюню (содишкю, укинику)*¹³ Lietuvos TSR bibliografijoje nurodoma:

„Visi įstatymai savo turiniu sudaro nedalomą vienetą. Be to, jie išspausdinti vienu metu ir kartu subrošiūruoti. L. Mulevičius <...> mano, kad jie buvo išspausdinti A. H. Kirkoro spaustuvėje ir, remdamasis archyviniais duomenimis,

¹² Iš Tomo Žilinskio atsiminimų, *Lietuvos tokykla* 3, 1921, p. 486.

¹³ *Указас (ужсакимас) апе иредима вальціюню (содишкю, укинику)*, [Kirkoro spaustuvė, 1864], VUB, LR 2298.

nustatė, kad jie versti ne T. Žilinsko, kaip buvo V. Biržiškos užregistruota 'Lietuvių bibliografijoje', o greičiausiai S. Mikuckio¹⁴.

Leonas Mulevičius mąstė taip:

„Pokalbio pabaigoje Muravjovo paliepiamas pristatyti jam Mikuckį galėjo būti daugiau susijęs su 'Užsakymų 1–3' išvertimu, o ne 'Abécélés' paruošimu. Abu šie leidiniai buvo ruošiami ir spausdinami beveik vienu metu. Buvo vienodi ir jų transkribavimo principai. Todėl esama pagrindo manyti, kad abu leidinius paruošė tas pats asmuo, t. y. Mikuckis. Nežinome, ar Mikuckis pakankamai mokėjo lietuvių kalbą. <...> Apie tai, kad greičiausiai S. Mikuckis buvo 'Užsakymų 1–3' vertėjas, liudija ir kai kurios kitos aplinkybės. 'Užsakymų 1–3' rankraščių Cenzūros komitetui įteikė Mikuckis. Iš generalgubernatoriaus kanceliarijos jam buvo išmokėta 1864 m. balandžio 24 d. – 300 rb ir liepos 22 d. – 100 rb. Taip pat balandžio 24 d. Nikotinui buvo išduota 600 rb, kad jis sumokėtų už išspausdinimą 10 000 egz. 'Abécélés'. Daugiau asmenų, kurie vienaip ar kitaip galėtų būti susiję su vertimu, balandžio–liepos mėn. išmokėtų pinigų žiniaraštyje nėra įtraukta¹⁵.

Vadinasi, L. Mulevičius manė 1–3 *Užsakymų* (*Ukazų*) vertėju buvus S. Mikuckį, nors Biržiška kalbėjo apie T. Žilinskį. Na, pastarasis būtų galėjęs atsiminimuose apie tai pasakyti, kaip kad nupasakojo visus kitus savo lietuviškos kirilikos taikymo darbus, tačiau to nepadarė. Matyt, jis ir nebuvo vertėjas. Tačiau čia nepraleistina pro akis L. Mulevičiaus mintis apie S. Mikuckį kaip apie visų trijų *Užsakymų* bei *Abécélés* vertėją. L. Mulevičiaus nuomonė vis dėlto nepaaiškintų, kodėl amžininkai *Abécélés* rengėju laikė L. Ivinskį (kartu su S. Mikuckiu), taip pat nepaaiškintų *Abécélés* teksto žemaitiško kalbos pamato.

Užsakymų rašybos ir kalbos bruožų analizė leidžia daryti tam tikrų įžvalgų ir apie autorystę. Visų pirma apžvelgtini analogiški rašybos bruožai.

(1.) Rusų kalbos grafemos <e>, <я>, <э>, <ъ>:

(1.1.) Kaip ir 1864 metų *Abécélėje*, raidė <e> vartota (a) vak. a. garsui [e] ženklinti: *атнешя* 'atnešė' 3, *геряйс* 'geriaus' 2, *жемяйс* 'žemiaus' 4, *известу* 'įvestų' 1, *кетурис* 'keturis' 6[2], *не* 'ne' 4[2], *нес* 'nes' 1, *нетрукус* 'netrukus' 1,

¹⁴ Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba 2. 1862–1904 2(R–Ž), Vilnius, 1988, p. 213.

¹⁵ L. Mulevičius, Baudžiatvies panaikinimo įstatymų išleidimas lietuvių kalba, *Spauda ir spaustuvės*, Vilnius, 1972, p. 105.

прекя 'prekę' 1. Ja taip pat panašiai (b) žymėtas vak. a. [é]: *герубе* 'gėrybė' 1, *герубес* 'gėrybės' 2, *мокету* 'mokėti' 1, *турету* 'turėti' 4, *турея* 'turėjo' 1.

(1.2.) Vak. a. garsui [e] žymėti raidė <я> taip pat vartojama gana dažnai, plg. *Гягужес* 'gegužės' 1, *гярас* 'geras' 3, *гяресней* 'geresniai' 18[2], *гярума* 'gerumą' 1, *жиня* 'žinia' 1, *жия* 'žinia' 2, *жяме* 'žemė' 1, *Жяме* 'žemė' 3, *жяме* 'žemė' 4, *жямес* 'žemės' 1(2x), *исикяримас* 'įsikerėjimas' 3, *ненукя-ламай* 'nenukeliamai' 4, *прекя* 'prekę' 1. Toks dažnumas, konkuravimas su <e> tam pačiam vak. a. [e] žymėti yra labai panašus, tipologiškai identiškas su 1864 metų *Abécélés* (plg. tas pačias šaknis *гяр-*, *жям-*, abiejuose tekstuose yra dažnai rašytas su <я>).

(1.3.) Raidė <э> vartota dviejose pozicijose: (a) garsui [e] žymėti: *бэ* 'be' 3, 4, *Бэт* 'bet' 2, *бэт* 'bet' 2, 3, *тэупоги* 'taipogi' 1, *тэупоег* 'taipojeg' 2; (b) žodžio pradžios pozicijoje (ypač žodžių *eiti*, *esti* šaknyse): *эсант* 'esant' 14[2], *эсантти* 'esanti' 3, *эсанчя* 'esančio' 7[2], *сусиэйти* 'susieiti' 7[2], *сусэига* 'sueiga' 4[2]. Tipologinis bendrumas su 1864 metų *Abécèle* čia tiesiog įstabus – su <э> rašomos tos pačios leksemos ir formos *бэт*, *бэ*, *эсантти*, *тэуп(о)ги* ir pan.

(1.4.) Visai taip pat ženklų <ъ> žymėta ir pozicija, kur vak. a. turi dvibalsį [ie]: *вистъмс* 'visiems' 1, *въну* 'vienu' 1, *Дъва* 'Dievo' 1, *дъна* 'diena' 3, *куръ* 'kurie' 2, *пралъима* 'praliejimą' 3, *пръ* 'prie' 2, *сусънтитое* 'suvienytoje' 2, *твъ* 'tie' 1, *шалъс* 'šalies' 2. Su 1864 metų *Abécèle* sutampa konkrečių šaknų rašymas – *вън-*, *дъв-*, taip pat gen. sg. galūnė *-ъс* (plg. *ширдъс* ir *шалъс*).

(2.) Taip pat kaip 1864 metų *Abécélėje* nevartota <ъ>: *дел* 'dėl' 5[2], *иш* 'iš' 16[2], *нѡг* = <*nuog> 'nuo' 15[2], *пагал* 'pagal' 15[2], *Судас* = <*sudas> 'teismas' 16[2].

(3.) Taip pat dvibalsis [uo] žymėtas analogiškai raidė <ѡ>: *висѡсе* 'visuose' 4[2], *Дѡдам* 'duodam' 1, *дѡнтъс* 'donies' 9, *дѡта* 'duota' 2, *падѡтосъ* 'paduotos' 9, *тѡметъ* 'tuomet' 9.

(4.) Taip pat antrasis dvibalsio [au] dėmuo žymėtas raidė <ѣ>: *Висуверчяйсясис* 'visų verčiausiasis' 1, *веляйс* 'vėliau' 1, *дьяйс* 'daugiau' 2, *найсѡдѡсѣ* 'naudos' 9, *найсѡдѡсѣ* 'nausodžių' 9.

(5.) Ir minkštoji afrikata [dž] žymėta taip pat – <дж>: *Баланджя* 'balandžio' 4, *бяджявас* 'baudžiatvies' 2, *бяджяву* 'baudžiatvies' 9, *Вальджя* 'valdžia' 11[2], *праджис* 'pradžios' 2.

(6.) Panašiai pavartojamas ir apostrofas: *неб' приклауциту' nebeprīklausytū' 3, парвейзд' = <*parveizd> 'peržiūri' 17[2], теб' эсантис 'tebesantys' 22[2], уж'има 'užima' 26[2].*

(7.) Pavartojama raidė <ų> žodžiuose *даржиніку' daržinykū' 9, пусиніку' 'pusinykū' 9, укинікаі 'ūkinykai' 1*, kurios nebuvo 1864 metų *Abécélėje*, bet kuri buvo ankstėliau S. Mikuckio rengtame pirmajame projekte.

Tarmines ypatybes gerai iliustruoja žemaitiški *Užsakytū* bruožai: *ану апераc = <*anu apieras> 'jų aukas' 2, анус = <*anus> 'anus' 1, апскірам = <*apskiram> 'apskiriam' 3, бусентеме = <*būsenteme> 'būsiandame' 4, гандінімус = <*gandinimus> 'gasdinimus' 3, грижтай = <*grižtai> 'griežtai' 8, 18, Грудзя = <*grudžia> 'gruodžio' 2, жодейс = <*žodeis> 'žodžiais' 2, 19[2], калтусюс = <*kaltusius> 'kaltuosius' 18[2], пар = <*par> 'per' 3, сугринжтанчя = <*sugrinžtančia> 'sugrižtančio' 3, судед = <*suded> 'sudeda' 3, тус = <*tus> 'tuos' 9[2], net – гивентою = <*giventuojū> 'gyventojų' 25[2].*

Šių *Užsakytū* rašyba tiesiog įstabiai sutampa su 1864 metų *Abécélės*. Net ir žemaitybės vartojamos panašiai kaip *Abécélėje*. Pasitaiko hiperaukštaitybių, pavyzdžiui, *нѡкялта = <*nuokelta> 'nukelta' 2* (plg. ir neklaidingą *нѡмотинаі 'nuomotinaі' 17*; dar plg. L. Ivinskio apysakos *Genaveitė*¹⁶ rankraštyje lotyniška abėcėle rašytas hiperformas *nuosižiaminimu II, nuopulsiems 4, nuostowiejima III*). Tai labai tipiškas L. Ivinskio raštų bruožas, nebūdingas niekam kitam iš to meto žemaičių autorių. Taip pat hiperforma *тѣмс паскутинѣмс = <*tiems paskutiniems> 'tiems paskutiniams' 4[2]* (plg. L. Ivinskio kirilika rengto 1865 metų *Kalendoriaus* analogiško vokalizmo formą *Криқціонѣмсѣ = <*kriškčioniams> 'kriškčionims' 27*). Nors S. Mikuckis, o ne L. Ivinskis pasiekė užmokestį už vertimą, tačiau lieka mažai abejonių, kad ir prie šio vertimo L. Ivinskis dirbo gana nuosekliai. Apie S. Mikuckio indėlį žr. toliau – penktame skirsnyje apie L. Ivinskio 1865 metų kalendorių. Kol kas tepasakytina, kad abu tekstai, 1864 metų *Abécélė* ir tų pat metų *Užsakytai*, yra paremti ta pačia tarpe ir parengti ta pačia rašyba.

¹⁶ [L. Ivinskis,] Genawejtė. Pasaka wiena tarp gražiausiu ir werksmingiausiu, apėj jos wargus, rupesnius ir stebuklingus Diewa pariedimus, kajp giariems užmok giaru, o piktiems atiduoda piktu. Isz lenkiszka liežuwia iszguldita par Ł. Iwiński, Wilniuje Sprastuwieje Juozapa Zawadzka, 1855, LLTYB, f. 1–4399.

3. Tomas Žilinskis

3.1. *Рескриптас аўқияўсес; Аўқицеўсес указас апе лементоришкас мокслинийчес, 1864*

V. Merkys nurodo, kad

„Vilniuje S. Mikuckio pagalbininku buvo L. Ivinskis, o Varšuvoje juo pasidarė Tomas Ferdinandas Žilinskis. <...> T. Žilinskis gavo versti caro 1864 m. rugpjūčio 30 (rugsėjo 11) d. reskriptą Lenkijos Karalystės vietininkui ir caro įsaką dėl pradžios mokyklų Lenkijos Karalystėje“¹⁷.

Pats T. Žilinskis atsiminimuose rašė:

„Vieną kartą gatvėje sutinku gerai man pažįstamą poną Stanislovą Mikuckį. Aš jį pažinau, kaip Viešosios Varšavos Bibliotekos kustosz'ą. <...> Mikuckis mums išduodavo skaityti tų knygų. <...> Taigi man su juo susitikus, jis man tarė: „Otóż, bratulenku, cóż robisz i z tem <...> Weż i przetłómacz na litewski język Najwyższy Reskrypt na imie Namiestnika Kraju o szkołach w Królestwie Polskim. <...> Po dweito dniu mane pasitkęs sako: 'Jau iš Vilniaus mūsų darbas sugryžo. Išverstas prideramai ir nurašytas rusų raidėmis'. <...> Po kurio laiko į mane vėl atėjo Mikuckis, atnešdamas naują darbą – išversti lietuviškai Уставъ о Начальныхъ училищахъ въ Царствѣ Польскомѣ. Už tą darbą su korektūrom abiejų darbų spaustuvėje pamokėjo man 100 rub.“¹⁸

Abu tekstai – *Reskriptas* ir *Ukazas* – buvo išleisti vienu leidiniu¹⁹, jie čia bus analizuojami kartu. Jų rašybos bruožai tokie.

(1.) Rusų kalbos grafemų <e>, <я>, <э>, <ѣ> taikymas labai panašus į S. Mikuckio ir L. Ivinskio abėcėlės:

(1.1.) Grafema <e> dažniausiai žymėtas garsas, (a) vak. a. tariamas [e]: *гера 'gera' 3, геро 'gero' 37, жемес 'žemės' 9, 23, жемеснес 'žemesnes' 11, жемеј 'žemiau' 33, 35, жемишкы 'žemiškų' 9, жемю 'žemių' 37, ленкишкой*

¹⁷ V. Merkys, *Кныгнешіу лаікаі*, p. 45.

¹⁸ Iš Tomo Žilinskio atsiminimų, p. 486, 487.

¹⁹ ВЫСОЧАЙШИЙ УКАЗЪ НАЧАЛЬНЫХЪ УЧИЛИЩАХЪ въ Царствѣ Польскомѣ / АУКШЕУСЕС УКАЗАС АПЕ ЛЕМЕНТОРИШКАС МОКСЛИНИЙЧЕС Каралистее Ленку, ВАРШАВА. въ Казенной Типографіи Народнаго Просвѣщенія, 1864. (P. 2–15 sudago: Рескриптас Аўқияўсес пас Наўмѣсника Мусу Каралистее Ленку.)

'lenkiškai' 9, *мокесчей* 'mokesčiai' 31, *мокитоемс* 'mokytojams' 41, *нелайме* 'nelaimė' 15, *нетиктай* 'netikta' 17, *пагеринимо* 'pagerinimo' 23, *перстатити* 'perstatyti' 23, *рейкалус* 'reikalus' 23, *рейке* 'reikia' 13, *рейкету* 'reikėtų' 25. Taip pat žymėtas ir (b) vak. a. [è]: *галети* 'galėti' 9, *норету* 'norėtų' 49, *турети* 'turėti' 9.

(1.2.) Grafema <я> panašioje pozicijoje (vak. a. garsui [e] žymėti) beveik nevartojama, išimtimis galima laikyti pasitaikiusius *клясос* 'klasės' 49, *жяме* 'žemėje' 43). (<я> paprastai vartota dvibalsio [au] pirmajam dėmeniui po minkštojo priebalsio žymėti, plg. *грейчяўсе* 11, ar garsų junginiui [ja], pvz., *ям* 'jam'). Tokia vartoseną bent retumu skiriasi nuo L. Ivinskio ir S. Mikuckio rengtos 1864 metų *Abécélés*. Šioje pozicijoje rengėjas bus visai nepasigedęs raidės <я>.

(1.3.) Raidė <э> vartota panašiai kaip L. Ivinskio ir S. Mikuckio elementoriuje: (a) garsui [e] (*лемэнторишкас* = <*lementoriškas> 'elementoriškas' 11, 13, *лемэнторишкосе* 'elementoriškose' 9, *Рэальнас* = <*realnas> 'realinės' 13, *рэйкалус* 'reikalus' 23, *спэцияльнас* = <*specijalnas> 'specialias' 13); (b) žodžio pradžioje (ypač žodžių *eiti, esti, elgtis* šaknyse – *наэйимас* 'kilmė' 9, *наэйимо* 'kilmės' 15, *эйдамі* 'eidami' 17, *элгеси* 'elgiasi' 23, *эльгтис* 'elgtis' 9, *эсанню* 'esančių' 31, *эсанчюй* 'esančiam' 21, *эсанчю* 'esančio' 13).

(1.4.) Gana vienareikšmiškai, kaip ir L. Ivinskio su S. Mikuckiu elementoriuje, vartota grafema <ѣ> vakarų aukštaičių [ie] žymėti: *ѣтна* 'viena' 13, *ѣтосе* 'vietose' 23, *лѣпта* 'liepta' 27, *Лѣтвунику* 'lietuvnykų' 13, *Прѣ* 'prie' 9, *прѣш* 'prie' 9, *тѣк* 'tiek' 25, *шѣрсей* 'šviesiai' 7, *шѣк* 'šiek' 25. Pavartota <ѣ> ir netipiškai – *гѣрам* 'geram' 15, nors paprastai ši šaknis rašyta *гер-* (žr. aukščiau).

(2.) Taip pat nevartota <ѡ>: *дабар* 'dabar' 17, *кад* 'kad' 27, *мокслинийчес* 'mokslinỹcias' 13, *норас* 'noras' 11, *Паликдамас* 'palikdamas' 11.

(3.) Taip pat dvibalsiui [uo] žymėti rašyta papildytos rusų abécélės raidė <ѳ>: *атадѳду* 'ataduodu' 7, *дидесніѳсе* 'didesniuose' 7, *Дѳдамас* 'duodamas' 15, *ѳѳти* 'duoti' 7, *метѳсе* 'metuose' 15, *мѳстѳсе* 'miestuose' 7, *яўнѳсюс* 'jaunuosius' 15.

(4.) Rašyta ir kita rusų abécélėje nebuvo su diakritiku <ѣ> žymėti antrajam dvibalsio [au] dėmeniui: *аўкитас* 'aukštas' 13, *аўкицяўсюиомис*

'aukščiausiomis' 11, *виреўсибе* 'vyriausybe' 19, *грейчяўсе* 'greičiausia' 11, *лабяўсе* 'labiausia' 11, *матаў* 'matau' 11, *толяўс* 'toliau' 11.

(5.) Minkštoji afrikata [dž'] taip pat žymėta raidėmis <дж>: *Вальджіом* 'valdžiom' 7, *вальдже* 'valdžia' 17, *дидже* 'didžia' 19, *диджяўсе* 'didžiausia' 31, *жоджю* 'žodžiu' 35, *прадже* 'pradžia' 7, *праджюс* 'pradžios' 7.

(6.) Taip pat pavartojamas apostrofas: *иж'ешкинету* 'išieskinėti 21, *иш'рейкалаўту* 'išreikalautų' 21.

(7.) Atkreiptinas dėmesys, kad viename šio *Reskripto* ir *Ukazo* žodyje *mokslinỹčia* raidėmis <ий> pažymėtas ilgas balsis [i], tiksliau – turbūt tvirtapradė to balsio priegaidė: *МОКСЛИНИЙЧЕС* 'mokslinỹcias' 1, *мокслинийчес* 'mokslinỹcias' 11, 13, *мокслинийчиос* 'mokslinỹcios' 19, *мокслинийчию* 'mokslinỹčių' 9, 17.

Iš kalbinių ypatybių ypač krinta į akis tam tikri vakarų aukštaičių tarmių bruožai: *драуге вайкай* *ир мергайтес* *мокинсис* 'drauge vaikai ir mergaitės mokinsis' 19 (*vaikai* vartojami 'berniukų' reikšme, plg. LKŽ XVII 857), *шендръ ужствиртита* = <*šendie užtvirtita> 'šiandien užtvirtinta' 13, *юю* 'jūjų' (įvardžiuotinis įvardis) 9. Tad kalbinis pamatas skirtingas nuo L. Ivinskio ir S. Mikuckio 1864 metų *Abécélés* ir *Užsakymų*.

Matyti, kad T. Žilinskio Varšuvoje versto *Reskripto* bei *Ukazo* rašyba mažai skiriasi nuo 1864 metų vilnietiškos S. Mikuckio ir L. Ivinskio *Abécélėje*. Panašiai nerašomas jeras <ѣ>, kartais panašiai priešdėlis atskirtas apostrofu nuo šaknies, panašiais atvejais vartojama <ѣ> (dažniausiai žymėti aukštaitišką dvibalsį [iel]), panašiai rašomi naujieji rašmenys <ѣ>, <ѳ>, digrafas <дж>. Rašybos skirtumai tik tie, kad *Reskripte* ir *Ukaze* skirtingai rašoma šaknis *гер-* (L. Ivinskio ir S. Mikuckio *Abécélėje* dažniausiai *гяр-*, o čia – *гѣр-*), kad parašomas digrafas <ий> nebūdingoje tvirtapradžio [i] pozicijoje.

Tačiau labai svarbu, kad skiriasi prasikišantis tarmybių sluoksnius: L. Ivinskio ir S. Mikuckio *Abécélėje* – žemaitybių, T. Žilinskio *Reskripte* ir *Ukaze* – vakarų aukštaitybių. Tarmybių skirtumus galima motyvuoti tuo, kad L. Ivinskis buvo pietų žemaitis (dūnininkas), o T. Žilinskis – vakarų aukštaitis suvalkietis. Peršasi išvada, kad skirtingų asmenų rengti tekstai skiriasi, tačiau rašybos koncepcija ta pati.

3.2. Абецэле лътвуишкai-русишка, 1865²⁰

Toliau atsiminimuose T. Žilinskis rašė ir apie S. Mikuckio jam pavestą *Abécélės* rengimo darbą:

„Dar vėliau man davė sulietuvint Букварь для русскаго, польскаго и литовскаго населенія. Aš sulietuvinau dalį для литовскаго населенія ir tą abécėlę spausdinant taisiau korektūrą. Už tą darbą gavau 150 rub. atlyginimo. Visa vyko 1865 metais“²¹.

Panašiai teigė V. Merkys:

„Švietimo komisija paruošė pavyzdinį elementorių ‘rusų, lenkų bei lietuvių tautybės gyventojams’ ir per S. Mikuckį vėl įtraukė T. Žilinskį į šio vadovėlio ‘sulietuvinimo’ darbą. Elementorius išėjo 1865 m.“²².

Vadinasi, nereikėtų nė kiek abejoti, kad už šitos knygelės grafinę išvaizdą labiausiai atsakingas pats T. Žilinskis. Jos rašybos bruožai tokie:

(1.) Rusų kalbos grafemos <e>, <я>, <э>, <ѣ>.

(1.1.) Raidė <e> vartota (a) vak. a. garsui [e] ženklinti: *Бе* ‘be’ 40, *гера* ‘gera’ 52, *ге-ра-де-ес* ‘geradėjas’ 28, *ге-рас* ‘geras’ 30, *дебесис* ‘debesis’ 38(2x), *дебесу* ‘debesų’ 40, *жеме* ‘žemė’ 28, ‘žemę’ 40, *жемес* ‘žemės’ 30, 40(2x), *жемин* ‘žемyn’ 44, *ленгвiяўсе* ‘lengviausia’ 38, *мелaгистес* ‘melagystės’ 52, *мельмедис* ‘maumedis’ 42, *не* ‘ne’ 40, *невисадос* ‘nevisados’ 38, *неделиос* ‘nedėlios’ 36, *Неделе* ‘nedėlia’ 36, *неделя* ‘nedėlia’ 36, *рейкалаўе* ‘reikalauja’ 42(2x), *сленка* ‘slenka’ 34, *тренке* ‘trenkia’ 40, *Упелей* ‘upeliai’ 44, *упелюс* ‘upelius’ 40. Taip pat (b) žymėti vak. a. [è]: *бега* ‘bėga’ 44, *менеси* ‘mėnesi’ 36, *менесю* ‘mėnesių’ 36, *меса* ‘mėsa’ 48, *Упес* ‘upės’ 44, *Упесе* ‘upėsė’ 44.

(1.2.) Vak. a. garsui [e] žymėti raidė <я> vartojama retokai, plg. negausius atvejus: *Гя-рус* ‘gerus’ 34, *жяме* ‘žemę’ 38(2x), *Кятурios* ‘keturios’ 36, *кятурес* ‘keturias’ 38, *Мятай* ‘metai’ 36, *шярнас* ‘šernas’ 48. Kai kurie iš šių žodžių su <я> pažymėti, matyt, atsitiktinai, nes daug dažniau ta pati šaknis žymėta kitaip (su <e>, plg. *гер-*, *жем-*). Maždaug tokiu dažnumu raidė <я> šia reikšme

²⁰ АБЕЦЕЛЕ ЛЪТВУИШКАЙ-РУСИШКА, ДЕЛ НАУДОС ЛЕМЭНТОРИШКУ МОКСЛИНИИЧЮ <...>, ВАРШАВА: Спаўстувее Комиссииос Апшвѣтимо Публично, 1865, VUB, Lr 4923.

²¹ Iš Tomo Žilinskio atsiminimų, p. 487.

²² V. Merkys, *Knygnešių laikai*, p. 45.

vartota ir 1864 metų *Reskripte* ir *Ukaze*, bet ne minėtuose L. Ivinskio ir S. Mikuckio tekstuose.

(1.3.) Raidė <э> vartota įvairiose pozicijose:

(a) garsui [e] žymėti: *Бэ* ‘be’ 40, *бэко* ‘be ko’ 50, *дэй-ман-тас* ‘deimantas’ 26, *жмонэс* ‘žmones’ 40, *жэмчиогу* ‘žemčiūgų’ 46, *мэдэиое* ‘medžioja’ 48, *Мэль-ме-дис* ‘maumedis’ 24, *пэнкес* ‘penkias’ 38, *пэнкесдешиммтс* ‘penkias-dešimts’ 36, *пэнкис* ‘penkis’ 52, *нэрка* ‘perka’ 50, *сэптинта* ‘septinta’ 36, *тэйсибе* ‘teisybė’ 50, *Тэрт* ‘tarp’ 38, *упэс* ‘upes’ 40, *яўнóмэне* ‘jaunuomenė’ 50;

(b) žodžio pradžios pozicijoje (ypač žodžių *eiti*, *esti* šaknyse): *ну-эй-ти* ‘nueiti’ 24, *Эйме* ‘eime’ 44, *эльнес* ‘elnias’ 48, *эрелис* ‘erelis’ 48, *э-су* ‘esu’ 28;

(c) garsui [è] žymėti: *вээй* ‘vėjai’ 40, *Вээй* ‘vėjai’ 40, *вэес* ‘vėjas’ 38, 40, *вээю* ‘vėžių’ 46, *дэбесэй* ‘debesys’ 38, *дэжучю* ‘dėžučių’ 46, *иш-э-ми-мас* ‘išėmimas’ 26, *лапэ* ‘lapė’ 48, *мэнесю* ‘mėnesių’ 36, *мэ-ну-ли* ‘mėnulį’ 30, *мэнулис* ‘mėnulis’ 36, *мэса* ‘mėsa’ 46, *Ругсэйис* ‘rugsėjis’ 38.

Matyti poslinkių – grafema <э> vartojama dažniau, taip pat dar iki tol neįprastoje vak. a. garso [è] pozicijoje, ko nebuvo daroma nei L. Ivinskio su S. Mikuckiu 1864 metų *Abécélėje*, nei T. Žilinskio verstame 1865 metų *Reskripte* ir *Ukaze*. Garsui [è] žymėti tesirinkęs kirilikos raidė <e>, jau šioje 1865 metų *Abécélėje* T. Žilinskis įvedė grafinės konkurencijos – tą patį garsą ėmė žymėti ir <э> (dar plg. poras *менеси*, *менесю* ir *мэнесю*; *меса* ir *мэса*).

(1.4.) Visai taip pat ženklų <ѣ> kaip ir anksčiau žymėtas vak. a. dvibalsis [ie]: *вѣна* ‘vieną’ 36, *гѣдра* ‘giedrą’ 38, *дѣна* ‘dieną’ 36, *Жѣма* ‘žiema’ 38, *Мѣстóсе* ‘miestuose’ 48, *пѣменукас* ‘piemenukas’ 44, *пѣна* ‘pieną’ 46.

(2.) Taip pat nevartota <ѣ>: *ант* ‘ant’ 36, *гивулюс* ‘gyvulius’ 42, *ног* ‘nuog’ 36, *ритметис* ‘rytmetis’ 36, *ям* ‘jam’ 42.

(3.) Taip pat dvibalsis [uo] žymėtas raide <ó>: *аржóлас* ‘ąžuolas’ 42, *жайбóя* ‘žaibuoja’ 40, *Лайкóсе* ‘laukuose’ 40, *и́длатай* = <*nuolatai> ‘nuolat’ 38, *Рудó* ‘ruduo’ 38, *тóс* ‘tuos’ 30.

(4.) Taip pat antrasis dvibalsio [au] dėmuo žymėtas raide <ў>: *аўга* ‘auga’ 42, *аўксине* ‘auksinė’ 38, *аўкитин* ‘aukštyn’ 34, *наўдингас* ‘naudingas’ 38, *рейкалаўе* ‘reikalauja’ 42, *саўле* ‘saulė’ 34.

(5.) Ir minkštoji afrikata [dž] žymėta taip pat – <дж>: *гарджя* ‘gardžia’ 46, *жвайгжджю* ‘žvaigždžių’ 36, *лей-дже* ‘leidžia’ 28, *лейдже* ‘leidžia’ 42, *меджio* ‘medžio’ 42(2), *меджей* ‘medžiai’ 42, *нулейджеме* ‘nuleidžiamė’ 44, *нусилейдже* ‘nusileidžia’ 36.

(6.) Panašiai buvo pavartojamas ir apostrofas: *иш'аўкитино* 'išaukštino' 52, *лаб'яўсе* 'labiausia' 38.

(7.) T. Žilinskio 1865 metų „Abécélėje“ raidėmis <ий> tvirtapradė balsio [i] priegaidė žymėta kiek įvairesniuose žodžiuose, nei buvo *Reskripte* ir *Ukaze*: *галиўбе* 'galýbė' 36, *лийгумас* '1 gumas' 40, *мок-сли-ний-че* 'mokslynýčia' 28, *пажыйсту* 'pažýstu' 28, *туйсо* 'týso' 42. Tokiems dalykams pažymėti, be abejo, reikia labai gerai mokėti savo gimtąją tarmę.

Prie kalbinių ypatybių vėlgi minėtini ypač vak. a. būdingi tarmių bruožai: *ажерус* = <*ažerus> 'ežerus' 40, *аржџлас* = <*aržuolas> 'ažuolas' 42, *асти* <*asti> 'esti' 38, *гряўе* = <*griauje> 'griauna' 40, *ее* 'jają' 40, *суюдитас* = <*sujuditas> 'sujudintas' 38, *чисас* = <*čisas> 'tuja' 42.

Apskritai abu T. Žilinskio tekstai (tiek *Reskriptas* su *Ukazu*, tiek *Abécélė*) labai panašūs – abiejuose yra išskirtinių vakarų aukštaičių ypatybių, abiejuose taikomasi prie vilnietišių kirilikos rašto ortografijos tendencijų. Pastebėtas mažas skirtumas – ėmimas vartoti grafemą <э> garsui [é] žymėti – turbūt terodo mažą redakcinį poslinkį, bet ne esminį koncepcijos modifikavimą. Visai aiškūs du dalykai: (1) T. Žilinskis pats ir vertė, ir taikė kirilikos alfabetą tiek 1864 metų *Reskriptui* ir *Ukazui*, tiek 1865 metų *Abécélėi*. (2) Jis iš esmės laikėsi L. Ivinskio ir S. Mikuckio *Abécélėje*, *Užsakymuose* pradėtų rašybos principų – nors tam tikrais atvejais nuo jų nukrypo, bet stebėtinai mažai.

4. Tad pirmoji *ortografinė* kirilikos taikymo lietuvių tekstams *grupė* buvo tokia: S. Mikuckis, L. Ivinskis ir T. Žilinskis. L. Ivinskio ir S. Mikuckio 1864 metų *Abécélės* ir *Užsakymų* bei T. Žilinskio 1864 metų *Reskripto* su *Ukazu* ir 1865 metų *Abécélės* visi rašybos principai yra labai panašūs, nors kiekvienas šiek tiek įtraukė ir skirtingų jos ypatybių. Nuo L. Ivinskio ir S. Mikuckio darbų skiriasi tik tarminis T. Žilinskio tekstų pamatas. Tad nederėtų sekti J. Tumu ir kalbėti apie S. Mikuckio ir T. Žilinskio „dvi rašybos sistemas“.

5. Laurynas Ivinskis

L. Ivinskis, rengdamas lietuvių kirilikos tekstus vienas, elgėsi kiek kitaip, nei dirbdamas su S. Mikuckiu. Jo kalendorių, nesuredaguotą S. Mikuckio ar ko kito, galima būtų laikyti kiek atskiresniu nuo minėtosios ortografinės grupės

tradicijos, nors vis dėlto į ją orientuotu. Štai 1865 metais L. Ivinskis Vilniuje išleido kalendorių²³ tokiais rašybos bruožais.

(1.) Rusų kalbos grafemos <е>, <я>, <э>, <ѣ>:

(1.1.) Raidė <е> vartota (a) toje pozicijoje, kur vak. a. taria [e]: *даликусе* 'dalykuose' 23, *Дѣвишкѣсе* 'dieviškuose' 23, *двасишкѣсе* 'dvasiškuose' 23, *куриосе* 'kuriose' 4, *милеста* 'malonybė' 24, *милестасъ* 'malonybės' 23, *пагельбѣту* 'pagelbėtų' 23, *прикелту* 3 cond. 'prikeltų' 24. Taip pat (b) vak. a. [é] žymėti: *аптуресма* 'apturėsím' 24, *атмэте* 'atmetė' 25, *атсикелемъ* 'atsikélém' 25, *герима* 'gérimo' 33, *дель* 'dél' 23(2x), 24, 26, *малонесъ* 'malonés' 26, *накеле* 'pakélé' 26, *рэгети* 'regėti' 25, *тикеиму* 'tikėjimu' 23, *Тодель* 'todél' 26.

(1.2.) Vak. a. garso [e] pozicijoje taip pat vartojama raidė <я>: *гяра* 'gerą' 40, *гярибэ* 'gerybė' 26, *гярибэсъ* 'gerybės' 25, *гярибу* 'gerybių' 26, *гяру* 'geru' 40, *гярэснэй* 'geresniai' 26, *гяряўся* 'geriausio' 40, *жямэ* 'žemė' 40, *жямесъ* 'žemės' 40, *жями* 'žemė' 40, *жямунъ* 'žemų' 40, *пасикяль* 'pasikel(ia)' 25, *рэйкя* 'reikia' 23, *шямъ* 'šiam' 25.

(1.3.) Raidė <э> vartota įvairiose pozicijose: (a) ir vėl vak. a. garso [e] pozicijoje: *атмэсти* 'atmesti' 40, *атмэте* 'atmetė' 25, *Бэ* 'be' 10, *бэдугнэ* 'bedugnė' 40, *бэтъ* 'bet' 26, *Васэря* = <*vaseria> 'vasario' 4, *вѣтосэ* 'vietosė' 40, *камэ* 'kame' 27, *карштимэти* 'karštymetį' 4, *куриосэ* 'kuriose' 4, *мэджю* 'medžių' 40, *месъ* 'mes' 23, *нэ* 'ne' 25(7x), *небилей* 'nebyliai' nom. pl. 23, *Нэсъ* 'nes' 23, 25, *Пэленай* 'pelenai' 40, *рэгети* 'regėti' 25, *сусирэнкъ* 'susirenka' 40, *сутвэртоляўсъ* 'sutvertojaus' 25, *Сэкмнию* 'sekminių' 4, *сэнэвэсъ* 'senovės' 4, *токіосэ* 'tokiosė' 40, *швэнтэсъ* 'šventės' 4.

(b) Be kita ko, atrodo, kad L. Ivinskis buvo nusistatęs žymėti <э> ne tik žodžių *eiti*, *esti* šaknyse ir žodžio pradžioje (*апсиэесъ* = <*apsiejes> 'apsiėjęs' 24, *атэйна* 'ateina' 32, *нуэйдава* 23 'nueidavo', *эсибесъ* 'esybės' 36, *эсми* 'esmi' 35, *эя* = <*eja> 'ėjo' 28), bet apskritai visus [ei] dvibalsio atvejus: *апрэйшкъ* 'apreisk' 23, *анэй* = <*apei> 'apie' 23, *вайсэй* 'vaisiai' 40, *жолінэй* 'žolynai' 40, *рэйкету* 'reikėtų' 40, *рэйкя* 'reikia' 23, *тэйпоегъ* = <*teipojeg> 'taipogi' 4.

(c) Skirtingai nuo T. Žilinskio 1865 metų *Abécélės*, bet panašiai kaip bendruose L. Ivinskio ir S. Mikuckio darbuose, 1865 metų kalendoriuje L. Ivinskis

²³ КАЛЕНДОРЮСЪ УКИШКАСИСЪ АНТЬ МЭТУ ВЪШПАТЪСЪ 1865, <...> ВИЛЬНА, въ Типографіи А. Сыркина. 1865, VUB, Lr 2532.

nevartoja <ɛ> vak. a. garso [ɛ] pozicijoje. Tiesa, jis kartais parašo, pavyzdžiui, *Шэстинэс* 'Šeštinės' 4, *гярібэс* 'gerybės' 25, tačiau <ɛ> čia turbūt žymi nekirciuotą redukuotą žemaičių garsą, o ne vak. a. [ɛ].

Raidės <ɛ> kiekybiniai parametrai akivaizdžiai daug didesni nei buvo visų iki šiol aptartų tekstų. Tai tam tikras dominavimo skirtumas nuo pirmosios ortografinės grupės.

(1.4.) Ženklu <ѣ> L. Ivinskis žymėjo dvejopą poziciją, skirtingai nuo S. Mikuckio ir L. Ivinskio *Abécélés* ir *Užsakymo*, skirtingai nuo T. Žilinskio rengtų spaudinių:

a) Vak. a. dvibalsio [ie] pozicija: *вѣнъ* 'vien' 27, *вѣтосэ* 'vietose' 40, *Дѣвишкѣсе* 'dieviškuose' 23, *дѣносъ* 'dienos' 4, *нѣвѣжлибасъ* = <*neviežlybas> 'nemandagus' 26, *сѣвѣста* 'sviesto' 43, *тѣкѣ* 'tiek' 40, *Тѣса* 'tiesą' 27, *тѣсэсня* 'tiesesnio' 29.

(b) Vak. a. [ɛ] (žem. [ie]) pozicija: *вѣль* 'vėl' 24, *бѣ гѣдасъ* 'be gėdos' 26, *гярібѣмис* 'gerybėmis' 27, 28, *дѣль* 'dėl' 40, *жямѣнъ* 'žemėn' 29, *мѣшила* 'mėšlo' 40, *мѣшлунъ* 'mėšlų' 40, *негѣда* 'negėda' 26, *Нѣра* 'nėra' 29, *нѣгѣдое* 'negėdoje' 26, *пагѣльбѣту* 'pagelbėtų' 23, *тѣва* 'tėvą' 24, *тѣву* 'tėvų' 24, *шаўктѣсѣ* 'šaukties' 24.

Pastarojoje vak. a. [ɛ] (žem. [ie]) pozicijoje raidės jatj <ѣ> niekas kitas iš iki šiol aprašytųjų nevartojo. Pirmosios ortografinės grupės kontekste tai išskirtinis L. Ivinskio kalbos bruožas, turintis sąsajų su jo ankstesniais lotynišku alfabetu rašytais lietuviškais raštais. Žemaičiai vak. a. [ɛ] taria [ie], tad ir L. Ivinskis čia tarė [ie]. Jo lotynų abėcėlės raštuose taip pat sumaišyti vak. a. [ie] ir žem. [ie] atvejai (plg. lotyniškos abėcėlės apysakos *Genaveitė* rankraščio formas su <ie> vak. a. [ie]: *liežuwia* antr., *wiena* antr.; bei su <ie> vak. aukšt. [ɛ]: *turiedama* 6, *uzmetinieja* 3). Toks pats dviejų tarmių fonetikos bruožų suliejimas matyti ir kiriliniame jo kalendoriuje.

(2.) L. Ivinskis ėmė vartoti <ѣ> žodžio galo pozicijoje: *курисѣ* 'kuris' 41, *курѣ* 'kur' 41, *мумсѣ* 'mums' 25, *ужѣ* 'už' 26, *Шетонишкасѣ* 'šėtoniškas' 25. Tai skirtingas nuo pirmosios ortografinės grupės rašybos bruožas.

(3.) Taip pat dvibalsis [uo] žymėtas raide <ѣ>: *дѣдѣ* 'duoda' 40, *дѣти* 'duoti' 24, *нѣгѣ* 'nuog' 23, *ѣгу* 'uogų' 41, *тѣми* 'tuomi' 40, *тѣяѣсѣ* 'tuojau' 40.

(4.) Taip pat antrasis dvibalsio [au] dėmuo žymėtas raide <ѣ>: *Аўкса* 'aukso' 4, *аўсу* 'ausų' 23, *даўгѣ* 'daug' 40, *лаўканѣ* 'laukan' 41, *Наўю* 'naujų' 4.

Retkarčiais L. Ivinskis parašydavo šią raidę ir ne dvibalsio, o loc. pl. pozicijoje, plg. *двасишкѣсе* 'dvasiškuose' 23, *Дѣвишкѣсе* 'dieviškuose' 23.

Syrkino spaustuvė, spausdinusi L. Ivinskio kalendorių, regis, neturėjo kursyvinių rašmenų <ѣ> ir <ѣ>, plg. juos spausdinamus tiesius kursyviniuose žodžiuose: <аўсисѣ> 23, <гаўна> 37, <лезаў> 24, <клаўсимо> 23, <клаўсо> 23, <Сунаў> 24; <нѣгѣ> 24, 34.

(5.) Minkštoji afrikata [dž] žymėta taip pat kaip pirmosios ortografijos grupės – <дж>: *атсиджяўгѣти* 'atsidžiaugti' 40, *Джяўгсмасѣ* 'džiaugsmas' 30, *диджю-диджяусѣ* 'didžių didžiausią' 43, *диджяўси* 'didžiausią' 29, *жоджю* 'žodžių' 33(4x), *жоджюнсэ* 'žodžiuose' 30, *жоджя* 'žodžio' 23, 34(2), *ишваджю* 'išvedžioja' 36, *ишджювинсѣ* 'išdžiovins' 42, *мѣджю* 'medžių' 40, *пикт-жоджявима* 'piktžodžiavimo' 33 (išimtis – *Баланджя* 'balandžio' 4).

(6.) L. Ivinskis, skirtingai nuo ankstesnių pirmosios ortografinės grupės tekstų, nevartojo apostrofų.

Kalendoriaus tekste daug žemaitiškų kalbos ypatybių, pvz.: *даликусе* = <*dalikuse> 'dalykuose' 23, *дубѣ* = <*dube> 'duobė' 40, *дубэсѣ* = <*dubes> 'duobės' 40, *жансунѣ* = <*žansun> 'žąsų' 41, *жодѣ* = <*žodei> 'žodžiai' 31, *жямунѣ ганиклунѣ* = <*žemun ganiklun> 'žemų ganyklų' 40, *курюсѣ* = <*kurius> 'kuriuos' 23, *норѣ* = <*nor> 'nori' 23, *сѣргансѣ* = <*sergans> 'sergas' 23, *танѣ* = <*tan> 'tą' 6, 26. Pasitaiko ir L. Ivinskio lotyniška abėcėle rašytiems tekstams būdingų hiperaukštaitybių: *Крикціонѣмсѣ* = <*krikščioniems> 'krikščionims' 27, *норя* = <*noria> 'nori' 29, *патурая* = <*paturia> 'paturi' 29, *приситуря* = <*prisituria> 'prisituri' 33.

L. Ivinskis turbūt ne iš karto rašė kirilika, bet transliteravo jau anksčiau savo lotyniškai parengtą tekstą. Tokį darbo pobūdį liudytų dėl to meto lotyniškosios lietuvių rašybos specifikos galėję atsirasti kirilikos netikslumai: <c> [š]: *саўле апсвѣтъ мусѣ* = <*saule apsviet mus> 25, *свѣсибѣ* = <*sviesibe> 26, 35, *су сюми свѣту* = <*su siumi svietu> 27, *свѣса* = <*sviesa> 35. Taip pat minėtasis *Баланджя* = <*balandzia> 'balandžio' 4.

Galima apibendrinti, kad L. Ivinskio tekstai skyrėsi nuo pirmosios ortografinės grupės tekstų (L. Ivinskio ir S. Mikuckio 1864 metų *Abécélés* ir *Užsakymo* bei T. Žilinskio 1864-ųjų *Reskripto* su *Ukazu* ir 1865-ųjų *Abécélés*). Pagrindiniai skirtumai tokie:

a) L. Ivinskio kalendoriuje daug dažnesnė grafema <э>. Ji dominuoja vak. a. [e] pozicijoje (*вѣтосэ* ‘vietosė’), akivaizdus ypatingas jos dažnumas. Be kita ko, nusistatyta visus dvibalsius [ei] žymėti <эй> (*вайсэй* ‘vaisiai’).

b) Raidė <ѣ> L. Ivinskis rašė ne tik aukštaičių dvibalsio [ie] (*дѣносць* ‘dienos’), bet ir balsio [é] (žem. [iel]) pozicijoje (*тѣву* ‘tėvu’).

c) L. Ivinskis ėmė vartoti <ъ> žodžio galo pozicijoje žymėti kietajam priebalsiui (*ужъ* ‘už’).

d) Jis prikūrė hiperaukštaitiųjų – kaip ir savo lotyniškos abėcėlės tekstuose (*норя* = <*noria> ‘nori’).

Dabar galima grįžti prie ankstesnių L. Ivinskio ir S. Mikuckio Vilniuje rengtų tekstų – 1864 metų *Abėcėlės* ir *Užsakyimų* – autorystės problemos. Minėta, kad jų žemaitiškas tarminis pamatas liudijo L. Ivinskio kalbos ypatybes. O čia išvardytus keturis jo kalendoriaus skirtumus, matyt, tikslingiausia laikyti atsiradusius dėl to, kad S. Mikuckis buvo redagavęs ir juos savaip pakeitęs ankstesniuose bendruose *Abėcėlės* ir *Užsakyimų* leidiniuose. O 1865 metų kalendoriaus jis neredagavo, tad jame liko L. Ivinskiui tipišku rašybos ir kalbos ypatybių. Vadinas, tikėtina, kad pirminį tiek 1864 metų *Abėcėlės*, tiek *Užsakyimų* variantą rengė L. Ivinskis, o paskui dar šlifavo S. Mikuckis. Kitaip nebūtų galima paaiškinti, kodėl L. Ivinskio 1865 metų kalendoriuje galėjo atsirasti tiek ir tokių skirtumų. Pavyzdžiui, atskirti L. Ivinskio painiotus aukštaičių ir žemaičių [ie] dvibalsius tegalėjo aukštaitiškai mokantis (pramokęs) žmogus.

Tačiau L. Ivinskio 1865 metų kalendoriuje yra ir daug panašumų su 1864 metų *Abėcėlės* ir *Užsakyimų* bei T. Žilinskio darbų rašyba. Galima paminėti tokius ryškiausius panašumus:

a) Raidė <е> vartota vak. a. garsui [e] ženklinti (*прикелту* ‘prikeltų’).

b) Taip pat <е> žymėtas vak. a. [é] (*атсикелемъ* ‘atsikėlėm’).

c) Raidė <я> vartota vak. a. [e] pozicijai žymėti (*гяру* ‘geru’). Tiesa, T. Žilinskis taip parašydavo ganėtinai retai.

d) Raidė <ѣ> žymėjo vak. a. dvibalsį [ie] (*вѣнъ* ‘vien’).

e) Rašyta raidė <о> [uo] (*огу* ‘uogu’).

f) Rašyta raidė <ѣ> (*даѣгъ* ‘daug’).

g) Žymėtas grafemų junginys <дж> (*диджю-диджяусть* ‘didžių didžiausių’).

Šie gausūs bendrumai neleidžia L. Ivinskio išskirti iš pirmosios ortografinės grupės. Jo 1865 metų kalendoriaus rašyba buvo tiesiog S. Mikuckio rašybos modelio modifikuota tąsa, tos pačios rašybos atšaka. Kalbėti apie L. Ivinskio rašybos koncepciją, kuri būtų iš esmės skirtinga nuo S. Mikuckio ir T. Žilinskio, nėra pamato. S. Mikuckis, tikėtinas L. Ivinskio tekstų rašybos šlifautojas, L. Ivinskio kirilinio 1865 metų kalendoriaus grafikai įtakos, matyt, negalėjo daryti bent jau dėl to, kad jau buvo grįžęs į Varšuvą.

6. Jonas Krečinskis

Yra bent keletas J. Krečinskio rengtų lietuviškų knygų kirilika, tačiau čia ribosiuosi tik dviejų iš jų rašybos analize.

6.1. *Кантычкасъ*, 1865

J. Krečinskio kirilika perrašytos 1864 metų *Kantičkos*²⁴ ir išspausdintos 1865 metais A. Syrkinio spaustuvėje pavadinimu *Кантычкасъ*²⁵. V. Merkys taip aprašo darbą prie jų:

„Ruošiant V. Valmiko ‘Kantičkas’ spaudai, išaiškėjo, jog jos jau laikomos pasenusiomis. Tuomet I. Kornilovas nusiuntė M. Valančiui aprobuoti paties M. Valančiaus sudarytąjį ‘Kantičků’ egzempliorių, jau spausdintą 1864 m. (103 išn.: I. Kornilovo 1865.VII.29 raštas M. Valančiui // LVIA. F. 567. Ap. 6. B. 1507. L. 12. Šioje knygoje M. Valančius ištaisė korektūros klaidas ir VIII.9 ją aprobavo. Surinktą tekstą taisė J. Krečinskis, knyga išėjo 10 000 egz. tiražu ir ne vėliau kaip 1865.XII.3 (tuomet J. Krečinskis jau atsiėmė iš spaustuvės 5000 egz.), už spaudą A. Syrkinui sumokėta 2316,03 rb.)“²⁶.

Toliau reikia kalbėti apie *Kantičků* rašybos bruožus (pirmiau pateikiama originali lotyniška abėcėlė skelbtų *Kantičků* [1864] forma, o po brūkšnio – J. Krečinskio kiriliškoji [1865]).

²⁴ KANTYCZKAS ARBA KNINGA GIESMIU. PAR Motieju Wolonczewski ŽEMAJCZIU WISKUPA parwejieta ir isznauje iszspausta. WILNIUJ. Kasztu ir spaustuwi Jozapa Zawadzka. 1864, VUB, LR 1287.

²⁵ [Кантычкасъ арба книнга гѣсмю паръ Мотѣю Волончевски вискупа парвейзѣта ирѣ ишнауе ишспауста. Вильной, спаустувеиѣ А. Сыркина 1865], VUB, LR 1283.

²⁶ V. Merkys, *Knygnešių laikai*, p. 52.

(1.) Rusų kalbos grafemos <e>, <я>, <э>, <ѣ>:

(1.1.) (a) Raidė <e> vartota vak. a. garso [e] pozicijai ženklinti: *atveru* 10 – *атверу* 10, *gieriauis* 495 – *гериаусисъ* 501, *gieru* 10 – *гериу* 10, *Nedaleysk* 10 – *Недалейскъ* 10, *nekiensdamy* 10 – *некенсдамы* 10, *teysibes* 10 – *тейсибесъ* 10, *weysli* 19 – *вейсли* 19, *Wesk* 10 – *Вескъ* 10, *ziemibes* 19 – *жемибесъ* 19, *ziemis* 15 – *земисъ* 15, *ztones* 9 – *жмонесъ* 9.

(b) Taip pat <e> rašyta žymėti vak. a. [è] (žem. [ie]) pozicijai: *atwieryma* 19 – *атверима* 19, *gieribes* 11, 19 – *герибесъ* 11, 19, *iszkalbiejo* 20 – *ишкальбею* 20, *miliedamy* 10 – *миледамы* 10, *niejokia* 15 – *неюкя* 15, *nimilietoj* 14 – *нумилетой* 14, *Tiewa* 13 – *Тева* 13.

(c) Ir net vak. a. [ie] žymėti: *dienos* 10 – *деносъ* 10, *Diewe* 9(4x) – *Деве* 9(4x), *Kasdiena* 10 – *Касдена* 10, *paniekinyma* 17 – *панекиныма* 17, *szcëndiena* 39 – *шендена* 39, *tawier* 17 – *Таверъ* 17. (Šis atvejis nebūdingas nei S. Mikuckiui, nei L. Ivinskiui, nei T. Žilinskiui.)

(1.2.) Raidė <я> minėtam vak. a. garsui [e] žymėti vartota taip pat, bet daug rečiau, plg. negausius atvejus: *Duszia* 11 – *Душя* 11, *giara* 10(2x), 11 – *гяра* 10(2x), 11, *giariauis* 493 – *гяриаусисъ* 498, *Linksminkias* 20(2x) – *Линксминкясъ* 20(2x), *Teukias* 16 – *Тейкясъ* 16, *turias* 12 – *турясъ* 12, *ziamey* 26 – *жямей* 26, *ziatibe* 21 – *жямibe* 21. J. Krečinskis vartojo to paties žodžio variantus ir su <e>, ir su <я> (plg. *geru* ir *гяра*, *земисъ* ir *жямей*). Matyt, čia lėmė ne vienoks ar kitoks fonetinis J. Krečinskio apsisprendimas, o transkribuojamo lotyniškėmis raidėmis originalo įvairovė (plg. atitinkamai *gieru* ir *giara*, *ziemis* ir *ziamey*). Šiuo atveju jis nesusimąstydamas apie garsinę kalbos pusę tiesiog kopijavo paraidžiui.

(1.3.) Raidė <э> J. Krečinskis vartojo beveik tik žodžių *eiti*, *esti* šaknyse: *ateja* 13 – *атэя* 13, *ateje* 17 – *атэе* 17, *atejo* 20 – *атэю* 20, *Eyn* 20 – *Эйнъ* 20, *eyn* 19 – *эйнъ* 19, *euti* 13 – *эүти* 13, *eytu* 17 – *эүти* 17, *eja* 13, 15 – *эя* 13, 15, *esantey* 15 – *эсантеү* 15, *Praeyn* 17 – *Праэйнъ* 17. Tai panašu į 1864 metų L. Ivinskio ir S. Mikuckio, taip pat į 1864 ir 1865 metų T. Žilinskio tekstus, bet labai skiriasi nuo 1865 metų L. Ivinskio kalendoriaus ortografijos.

(1.4.) Raide įtj <ѣ> žymėtos bent trys fonetinės pozicijos:

(a) Vak. a. dvibalsis [ie]: *apszwiety* 18 – *апшвѣти* 18, *giedokiete* 23(2x), 24(2x) – *гѣдокете* 23(2x), 24(2x), *giedokite* 23 – *гѣдоките* 23, *giedokite* 25 – *гѣдокете* 25, *Giesmeles* 23 – *Гѣсмелесъ* 23, *GIEMES* 22 – *ГѢСМЕСЪ* 22,

Giesmiemis 25 – *гѣсмемисъ* 25, *sziena* 25, 26 – *шѣна* 25, 26, *Szwiesibe* 18 – *Шѣсѣibe* 18, *wieta* 17, 25 – *вѣта* 17, 25. Panašiai J. Krečinskis žymėjo ir skolinčius (paprastai visų tarmių tariamus vienodai su [ie]): *griekus* 16 – *грѣкусъ* 16, *Mieste* 27 – *мѣстѣ* 27, *Miestiali* 13 – *мѣстяли* 13, *Swieta* 14, 17, 18, 19, 20, 24, 25 – *свѣта* 14, 17, 18, 19, 20, 24, 25, *swieta* 21 – *свѣта* 21, *swietas* 16 – *свѣтасъ* 16, *Swietas* 20 – *Свѣтасъ* 20, *Swiete* 19 – *свѣтѣ* 19, *Swietuy* 18 – *свѣтуй* 18. Matyti, kad J. Krečinskis vienų šaknų (vak. a. ir skolinių) dvibalsį [ie] žymėjo <ѣ>, pvz., *giesmė*, *miestas*, *svietas*, *vieta*, kitų – <e>, pvz., *diena*, *Dievas*; apie tai žr. toliau 6.2. [1.4.(a)].

(b) Vak. a. [è] (žem. [ie]): *Apturiesma* 17 – *Аптурѣсма* 17, *Apturietumey* 494 – *Аптурѣтумей* 500, *Diel* 19 – *Дѣль* 19, *diel* 19, 22 – *дѣль* 19, 22, *Dieley* 17 – *Дѣлей* 17, *Dielto* 23 – *Дѣль-то* 23, *miene* 17 – *мѣнесе* 17, *Mienuo* 15 – *мѣнуо* 15, *nier* 15 – *нѣръ* 15, *Noriedams* 17 – *Норѣдамсъ* 17, *riedus* 10 – *рѣдусъ* 10, *turieje* 15, 17, 18, 19 – *турѣе* 15, 17, 18, 19, *turieme* 17 – *турѣме* 17, *zadieta* 24(3x) – *жадрѣта* 24(3x).

(c) Vak. a. [e]: *apweyzi* 9 – *апвѣзи* 9, *draugie* 22 – *дрѣгѣ* 22, *gieydate* 'geidžiame' 21 – *гѣйдаме* 21, *regieta* 18 – *регѣма* 18. Toks žymėjimas atrodo gana atsitiktinis. Čia J. Krečinskis dažniausiai vėl buvo labiau paveiktas prototipo rašybos junginio <ie> negu garsinės kalbos.

Beje, ženklas įtj <ѣ>, knygos pradžioje buvęs lyg ir visai atsitiktinis, ėmė dažnėti maždaug nuo 15 puslapio. Tarsi K. Krečinskis būtų pastebėjęs, kad <e> rašo įvairiausiose pozicijose – visur, kur tik lotyniškai rašyta <e> ar <ie> – ir ėmęs save koreguoti.

(2.) J. Krečinskis žodžio gale, kaip ir L. Ivinskis 1865 metų kalendoriuje (bet skirtingai nuo S. Mikuckio ir L. Ivinskio 1864 metų darbų bei nuo T. Žilinskio tekstų), vartojo įtj <ѣ>: *duszelis* 493 – *душелисъ* 499, *maldas* 10 – *малдасъ* 10, *pats* 10 – *патсъ* 10, *rankas* 10 – *ранкасъ* 10, *stiprink* 10 – *стипринкъ* 10.

(3.) Skirtingai nuo visų pirmosios ortografinės grupės autorių tekstų (L. Ivinskio, S. Mikuckio, T. Žilinskio), J. Krečinskis atsisakė rusų abėcėlėje nebuvusios raidės <ô> ir rašė digrafą <yo> [uo]: *duodami* 22, 24 – *дуодами* 22, 24, *duokiete* 24 – *доукеме* 24 [sic!], *Mienuo* 15 – *мѣнуо* 15, *namuose* 29 – *намуосъ* 29, *Nuog* 10, 14 – *Нуогъ* 10, 14, *Pietuo* 493 – *Пемуо* 498, *tuo* 13 – *туо* 13.

(4.) Taip pat skirtingai nuo L. Ivinskio, S. Mikuckio ir T. Žilinskio J. Krečinskis atsisakė rusų abėcėlėje nebuvusios raidės <ŷ>, ir dvibalsiuose rašė <y> be diakritiko: *ausis* 10 – *аусисъ* 10, *auszros* 9 – *аушросъ* 9, *graudey* 493 – *граудей* 499, *naujnas* 493 – *науинасъ* 498, *Szaukdamas* 493 – *Шаукдамасъ* 499.

(5.) Minkštoji afrikata [dž'] J. Krečinskio žymėta bent dvejopai:

(a) <Дж>: *džiaugima* 24 – *дзяугима* 24, *džiaugsmas* 492 – *дзяугсмасъ* 498, *džiaugtis* 493 – *дзяугтисъ* 498, *Dziauksta* 18 – *Дзяуксма* 18, *pradžia* 10 – *праджя* 10, *saldžiausis* 496 – *сальдзяусисъ* 501, *žodžie* 20 – *жодже* 20, *žodžius* 20 – *жоджюсъ* 20.

(b) <Дз>: *dydzia* 17, 18 – *дыдзя* 17, 18, *dydziausy* 497 – *дидзяуси* 502, *dydzios* 9 – *дидзиосъ* 9, *dziaugies* 22 – *дзяугесъ* 22, *dziaugsmingu* 13 – *дзяугсмингу* 13, *dziaukieties* 19 – *дзяукетесъ* 19, *Dziaukieties* 19, 28 – *Дзяукетесъ* 19, 28, *kłaydziojenczia* 492 – *клайдзиоенця* 498, *spraudzia* 40 – *спрудзя* 40, *Sudzia* 12 – *судзя* 12, *žodzia* 15 – *жодзя* 15, *žodzius* 10, 494 – *жодзиусъ* 10, 500, *żwawdziun* 17 – *жвайдзиунъ* 17.

Palatalizuota afrikata [dž'] (prieš <i>) lotyniškos abėcėlės originale žymėta bent trejopai: <dž> (*džiaugsmas* 492), <dź> (*žodžie* 20) ir <dz> (*dziaugies* 22). Matyt, kad ten, kur spausdinta <dž> ar <dź>, J. Krečinskis kirilika transliteravo kaip <Дж>. Tačiau vietoj <dz> jis dažniausiai žymėjo ne <Дж>, o <Дз>. Išimčių labai mažai (plg. *Dziaukias* 20 – *Дзяукясъ* 20, *dziaukietos* 23, 24 – *дзяукетосъ* 23, 24).

Digrafai lotyniškėmis raidėmis <dž> <dź> ir <dz> prieš <i> tada buvo suvokiami vienodai, kaip ta pati minkštoji afrikata [dž'], nes tradiciniuose raštuose [dž'] buvo taip įvairiai žymėta. Po digrafų rašytas minkštumo ženklas <i> vertė juos tarti minkštai. J. Krečinskiui išlaikius tokią grafinę variaciją kirilikoje (<Дж> ir <Дз>), galimybė interpretuoti abu parašymus kaip tą pačią afrikatą dingo – pagal rusų rašybą <Дз> turėjo būti skaitoma [dz], bet ne [dž]. Kitaip sakant, J. Krečinskio transliteracija <Дз> jau tiek nutolusi nuo garsinės lietuvių tarmių formos, kad ją belieka interpretuoti kaip klaidą. Visai akivaizdu, kad jis buvo paveiktas perrašomo originalo rašybos, o ne garsų kalbos. Vyrauja transliteracija, ne garsinės kalbos „literacija“.

(6.) Nematyti, kad J. Krečinskis būtų vartojęs apostrofą <'>. Tai skiriasi nuo L. Ivinskio su S. Mikuckiu ir T. Žilinskiu, bet ne nuo L. Ivinskio 1865 metų kalendoriaus rašybos.

(7.) J. Krečinskis įsivedė rusišką raidę <ы>, kurios nebuvo jokiuose iki šiol aptartuose tekstuose (L. Ivinskio, S. Mikuckio ar T. Žilinskio): *atleysty* 16 – *атлейсты* 16, *Chryste* 10 – *Хрысте* 10, *dydis* 9 – *дыдисъ* 9, *ileysty* 16 – *илейсты* 16, *miledamy* 10 – *миледамы* 10, *nekiensdamy* 10 – *некенсдамы* 10, *ragieydytus* 10 – *рагейдытусъ* 10, *paklisty* 10 – *паклесты* 10, *rukta* 10 – *рукта* 10, *ruktauy* 11 – *руктай* 11, *ryktibes* 10 – *руктибесъ* 10, *prijety* 16 – *приемы* 16, *Pripyłday* 10 – *Припылдай* 10, *syłpnibes* 11 – *сылпнибесъ* 11, *tykray* 10 – *тыкрай* 10, *typay* 11 – *тыпай* 11, *Wysi* 11 – *Выси* 11, *wysu* 10 – *высу* 10, *wysus* 10 – *высусъ* 10.

Akivaizdu, kad žemaičių raštams būdingą raidę <y>, tradiciškai reiškusią žemaičių garsą [e], J. Krečinskis taip pat automatiškai perrašė kirilikos raide <ы> (išimčių pasitaikė labai nedaug: *amžynau* 11 – *амжинай* 11, *dary* 13 – *дарп* 13, *yr* 11, 17 – *уръ* 11, 17, *tary* 13 – *тарп* 13). Tai gerokai iškreipė žemaitišką tartį, bet turbūt ne tartis jam buvo svarbiausia. Įvedus raidę <ы>, lietuviškos kirilikos tekstai išoriškai ėmė atrodyti panašesni į rusiškus.

Transliteruodamas *Kantičkas* J. Krečinskis neblogai išlaikė originalų žemaitiškų upatybių sluoksnį: *Aną* 12, 25 – *анонъ* 12, *Анонъ* 25, *garbinkiete* 12 – *гарбинкете* 12, *juns* 19 – *юнсъ* 19, *ką* 11 – *конъ* 11, *kan* 12 – *канъ* 12, *słowinkiete* 12 – *шловинкете* 12, *tą* 12 – *тонъ* 12, *Tą* 18 – *тонъ* 18, *Tan* 18 – *танъ* 18, *tan* 21 – *танъ* 21, *tun* 22 – *тунъ* 22. Nepataisė hiperaukštaitybių, pvz., *nore* 496 – *норе* 502.

Transliteracinį J. Krečinskio darbo pobūdį rodo ir kiti atvejai. Pavyzdžiui, palatalizuotas garsas [š'] lotyniškų raidžių originale žymėtas nevienodai: <sz> prieš <i> (*szienđiena* 39), <ś> (*świesi* 41) ir net <s> (*suraysiota* 40). Jam antruoju ir trečiuoju atveju pasitaikydavo automatiškai transliteruoti tai kaip kirilikos <c>, nors ji pagal rusų rašybą reiškė tik [s], o ne [š] garsą, plg. *suraysiota* 40 – *сурайсиота* 40, *świesi* 41 – *свьси* 41, *świesibys* 41 – *свьсибысъ* 41. Tačiau toje pat pozicijoje parašytą <sz> transliteravo kaip <ш>, plg. *szienđiena* 39 – *шендена* 39.

Analogiškai J. Krečinskio rašyta ir minkštoji afrikata [č'] lotyniškos abėcėlės originale buvusi taip pat nevienodai žymėta, plg. <cz> *czionay* 31, *Soczius* 36, bet ir <c> *swecius* 36. Pirmuoju atveju jis transliteravo <ch>, plg. *czionay* 31 – *чіонай* 31, *Soczius* 36 – *Сочиосъ* 36, antruoju – <ц>, plg. *swecius* 36 – *свецюсъ* 36.

Dar vienas aklo perrašomo teksto kopijavimo pavyzdys – priešdėlio ar prielinksnio iš(-) žymėjimas. Ten, kur lotyniškų raidžių originale žymėta su <z>, K. Krečinskis rašė su <ж>, plg. *izjuoktas* 42 – *ижьюоктасъ* 42, *Izkodams* 492 – *Ижкодамсъ* 498, *izpraszik* 42 – *ижпрашикъ* 42, *iztarimus* 10 – *ижта-римуcъ* 10, bet vietoj <sz> žymėjo <ш>, plg. *isz* 13, 19 – *ишъ* 13, 19, *iszwidis* 9 – *ишвидисъ* 9.

Matyti, kad J. Krečinskis šiais atvejais labiausiai rėmėsi lotyniškų raidžių pavyzdžiu, o ne garsų sistema.

6.2. Календорюcъ, 1866.

Ši kalendorių²⁷ dar rengė L. Ivinskis. „Tačiau <...> spausdinimo priežiūra rūpinosi ir J. Krečinskis“²⁸. Be kita ko, svarbu nustatyti, kurio iš jų rašyba labiau atsispindi tekste. Žinoma, kad Kauno gubernijos inspektoriui Nikolajui Novikovui nepatiko L. Ivinskio darbas – Tado Juzumo ir Jeronimo Račkausio *Senajo aukso altoriaus* perrašymas kirilikos raidėmis. Ivanui Kornilovui jis percitavo recenzento (cenzoriaus) Nikolajaus cerkvės Vilniuje šventiko (buvusio kunigo) Antano Petkevičiaus įvertinimą: „p. Ivinskio vertimas (t. y. lotyniško-lietuviško raidyno perrašymas rusišku. – V. M.) niekam tikęs“²⁹. Ir ten pat N. Novikovas aiškino: „J. Krečinskis neatsitiesdamas sėdėjo prie šio darbo, man reikalaujant, taisė raudonu rašalu, t. y. tiesiog perrašinėjo tame pačiame originale, kad galima būtų vaizdžiai matyti, kaip labai niekam vertas Ivinskio darbas“³⁰.

Vadinasi, tiek L. Ivinskis, tiek J. Krečinskis žinojo, kad taiko kirilikos abėcėlę skirtingai, kad jų sistemos nėra suderinamos. Galima numanyti, kad kaip raudonu rašalu buvo taisytas L. Ivinskio rengtas *Senasis aukso altorius*, taip galėjo būti tvarkytas ir jo 1866 metų kalendorius. Tad kokių lygiu J. Krečinskio braukymas atsispindi jo kalendoriaus rašyboje?

(1.) Rusų kalbos grafemos <e>, <я>, <э>, <ѣ>:

(1.1.) <e> vartota (a) vak. a. garso [e] pozicijai žymėti: *atsivede* ‘atsivedė’ 69, *бегивенъ* ‘begyvena’ 69, *Бетъ* ‘bet’ 50, *гера* ‘gera’ 66, *герти* ‘gerti’ 51,

²⁷ МБСЯЦЕСЛОВЪ НА 1866 ГОДЪ. КАЛЕНДОРЮCЪ АНТЬ 1866 МЕТУ. ВИЛЬНА. ВЪ ТИПОГРАФИИ А. СЫРКИНА, 1866, VUB, Lr 583.

²⁸ V. Merkys, *Knygnešių laikai*, p. 92.

²⁹ Ten pat, p. 51.

³⁰ Ten pat.

денжисъ ‘denkis’ 66, *дешимта* ‘dešimtą’ 50, *дешра* ‘dešra’ 72, *жеми* ‘žemen’ 66, *меджя* ‘medžio’ 47, *непадарисъ* ‘nepadarys’ 46, *непарплаукси* ‘nepperplauksi’ 73, *нусиведе* ‘nusivedė’ 67, *сенутисъ* ‘senutis’ 66, *сталеле* ‘stalelio’ 66, *тепти* ‘tepti’ 48. Ivinskis dažnai rašydavo neiginį *ne(-)* su raide <э> (<нэ>), tad 1866 metų kalendoriaus *непадарисъ*, *непарплаукси* aiškiai rodo šią ypatybę esant neivinskišką.

(b) Taip pat <e> rašyta vak. a. [e] (žem. [ie]) pozicijoje: *велъ* ‘vėl’ 66, 67, *галету* ‘galėtų’ 50, *герима* ‘gerimą’ 51, *гиватжолесъ* ‘gyvatžolės’ 48, *пасикелесъ* ‘pasikėlęs’ 66, *рейкету* ‘reikėtų’ 48.

(c) Taip pat (c) vak. a. [ie] pozicijai ženklinti: *веносъ* ‘vienos’ 51, *венсъ* ‘vienas’ 67, *Девасъ* ‘Dievas’ 72, *Деве* ‘Dieve’ 72, *дена* ‘diena’ 50, *денасъ* ‘dianas’ 50, *деносъ* ‘dienos’ 48, *денунъ* ‘dienų’ 48, *евосъ* ‘ievos’ 47, *иштесима* ‘ištiesimo’ 51, *кета* ‘kietą’ 51, *лежувисъ* ‘liežuvis’ 50, *мелесъ* ‘mieles’ 47, *мелюнъ* ‘mielių’ 48, *нека* ‘nieko’ 46, *пенасъ* ‘pienas’ 48, 50. Ši <e> [ie] ypatybė, būdinga J. Krečinskio „Kantičkoms“, bet svetima L. Ivinskiui, S. Mikuckiui ir T. Žilinskiui, kartojasi ir 1866 metų kalendoriuje. Akivaizdu, kad jos atsiradimas yra J. Krečinskio rankų darbas; dar plg. toliau (1.4.a.).

(1.2.) <я> vak. a. garsui [e] žymėti daug retesnė, bet pasitaikanti: *гяра* ‘gerą’ 47, *гярасъ* ‘geras’ 47, *гяряусей* ‘geriausiai’ 51, *жянклу* ‘ženklų’ 50, *рейкя* ‘reikia’ 47. Kaip ir „Kantičkose“, J. Krečinskis čia neišvengė tos pačios šaknies žodžių rašybos dubletų, plg. *гера* ir *гяра*.

(1.3.) Raidė <э> 1866 metų kalendoriuje vartota beveik vien žodžių *eiti*, *esti* šaknyse: *атэюcъ* ‘atėjus’ 50, *ишэе* = <*išeje> ‘išėjo’ 66, *ишэйтъ* ‘išeit’ 65, *эйкъ* ‘eik’ 66, *эйни* ‘eini’ 66, *эйтъ* ‘eit’ 65, 66, *эсантъ* 65, *эсю* ‘esu’ 65, *эюcъ* = <*ejus> ‘ėjus’ 66 (pasitaikiusi išimtis – *пэна* ‘peno’ 50, ‘peną’ 51).

Tad <э> vartoseną labai panaši į J. Krečinskio *Kantičkų* ir labai skirtinga nuo L. Ivinskio 1865 metų kalendoriaus. Aišku, kad šios raidės vartoseną irgi reikia laikyti krečinskiška. J. Krečinskis tarsi laikėsi rašybos principo, panašaus į rusų kalbos – vartoti raidę <э> retai, tik tam tikruose žodžiuose. Juk ir rusų kalbos rašyboje toji raidė gana reta. Kaip Borisas Uspenskis percitavo nuomonę komiteto, rengusio rusų abėcėlę pritaikyti lenkų kalbai XIX amžiaus viduryje – „ženklas э sugalvotas tik trimis grynai rusiškiems žodžiams [galvoje turimi, matyt, žodžiai *этот*, *экой*, *эй* arba *эх*], taip pat žymėti tam garsui

užsieniniuose žodžiuose³¹. Ar nebus taip, kad būtent ši raidė, tokia dažna L. Ivinskio tekstuose, jog iš karto krinta į akis, daugiausia raudono rašalo ir užsitarnavo? Jos dažnumas L. Ivinskio 1865 metų kalendoriuje turėjo badyti akis bet kam, įpratusiam prie rusiškos abėcėlės, iš karto signalizuoti, kad ši rašyba, nors kiriliška, su rusiškąja turi mažai ką bendra. I. Krečinskio – atvirksčiai, regis, kad net <э> raidės dažnumas derintas su rusų rašyba.

(1.4.) Kaip ir *Kantičkose*, 1866 metų kalendoriuje raide įatį <ѣ> taip pat žymėta bent trys fonetinės pozicijos:

(a) Vak. a. dvibalsis [ie]: *вѣта* 'vietą' 48, *вѣта* 'vieta' 66, *вѣтасъ* 'vietos' 47, *Дѣва* 'Dievo' 70, *Дѣвасъ* 'Dievas' 71, *Дѣве* 'Dievė' 72, *шѣна* 'šieno' 47, 72, 'šieną' 49. Analogiškai žymėti ir skoliniai (visų tarmių tariami su dvibalsiu [ie]): *миѣсту* 'miestų' 75, *свѣта* 'svietą' 65, *Свѣта* 'svieto' 70.

(b) Vak. a. [é] (žem. [ie]): *Дѣль* 'dėl' 51, 70, *дѣль* 'dėl' 69, *дѣтисъ* 'dėtis' 66, *жюрѣти* 'žiūrėti' 68, *норѣ* 'norėjo' 66, 68, *норѣси* 'norėsi' 65, *норѣтомесъ* = <*norietomes> 'norėtusi' 72, *нѣдосъ* 'pėdos' 48, *скамѣѣ* 'skambėjo' 68, *сѣси* 'sėsi' 71, *сѣсти* 'suėsti' 50, *тодѣль* 'todėl' 67, *турѣ* 'turėjo' 66, 68.

(c) Vak. a. [e]: *дидеснѣ* 'didesniame' 50, *драугѣ* 'drauge' 47, 49, 65, *кѣлюсна* = <*keliusna> 'į kelius' 47, *рѣтай* 'retai' 50, *сталѣдѣ* 'stalde' 51, *тарѣ* 'tarpe' 51, *Токамѣ* 'tokiame' 51.

Kaip ir *Kantičkose*, 1866 metų kalendoriuje matyti raidžių <ѣ> ir <е> konkurencija. Jomis žymimos trys vienodos fonetinės pozicijos: vak. a. [ie], [é] (žem. [ie]) ir [e]. (Tokia distribucija nebuvo būdinga nei L. Ivinskiui, nei S. Mikuckiui, nei T. Žilinskiui.) Tačiau taip pat matyti, kad tam tikras dėsningumas čia atsiranda ne dėl fonetinės pozicijos, o kad tos pačios žodžių šaknys rašomos gana nuosekliai vienodai – pasirenkama arba <ѣ>, arba <е> vienai šakniai žymėti. Pavyzdžiui, žodžių *miestas*, *svietas*, *šienas*, *vieta* ir kt. šaknys, kaip ir *Kantičkose*, teberašomos su <ѣ>, o žodžių *diena*, *pienas*, *mielės*, *niekas* ir kt. – su <е>. (Matyt, sąmoningas Krečinskio pakeitimas atsirado tik žodžio *Dievas* šaknyje – *Kantičkose* buvo su <е>, 1866 metų kalendoriuje ją pakeitė <ѣ>.)

³¹ Б. Успенский, Николай I и польский язык (Языковая политика Российской империи в отношении Царства Польского: вопросы графики и орфографии), *Die Welt der Slaven* 49, 2004, S. 8: „э, знак, придуманный только для трех чисто русских слов [имеются в виду, видимо, слова: этот, экой, эй или эх] и для выражения этого звука в словах иностранных“.

Norėdamas susekti tokio rašymo motyvus, palyginau su greta tame pačiame puslapyje kalendoriuje paraleliai spausdintu rusišku tekstu. Štai žodžiai, kurių šaknys J. Krečinskio žymėtos <ѣ> ir kurių atitikmenys – kuo nors panašūs į lietuviškus rusiški žodžiai – šaknyse taip pat turėję raidę <ѣ>: *бѣгѣ* 'bėgė' 67 (rus. *бѣжать* 67), *бѣда* 'bėdą' 67 (rus. *бѣду* 67), *бѣдосъ* 'bėdos' 65 (rus. *бѣды* 65), *вѣя* 'vėjo' 73 (rus. *вѣтра* 73), *дѣтисъ* 'dėtis' 66 (rus. *дѣваться* 66) [išimtis *детисъ* 67 – *дѣваться* 67], *недѣля* 'nedėlia' 48 (rus. *недѣло* [sic!]), *Нѣмана* 'Nemuno' 75 (rus. *Нѣманомъ* 75), *нѣра* 'nėra' 72, 73 (rus. *нѣтъ* 72, 73), *рѣтай* 'retai' 50 (rus. *рѣдко* 50) [sic!], *свѣта* 'svietą' 65 (rus. *свѣтъ* 65), *сѣнасъ* 'sienos' 71 (rus. *сѣны* 71), *сѣси* 'sėsi' 71 (rus. *посѣешь* 71), *сѣсти* 'suėsti' 50 (rus. *сѣсть* 50), *шѣна* 'šieno' 47, 'šieną' 49 (rus. *сѣнной* 47, *сѣнною* 49), *ѣда* 'ėdą' 72 (rus. *ѣтъ* 72), *ѣсти* 'ėsti' 46 (rus. *ѣсть* 46).

Taip pat matyti, kad J. Krečinskis parašydavo raidę <ѣ> ir tokiose lietuviškose šaknyse (ar net galūnėse!), kurios nebuvo panašios į rusiškas, jeigu tik toji nepanaši rusiška šaknis turi tą pačią raidę <ѣ>: *кѣлюсна* 47 (rus. *колѣно* 47), *унѣсъ* 'upės' 71 (rus. *рѣки* 71).

Maža to, raidę <ѣ> J. Krečinskis vartojo ir kai kuriose galūnėse, pavyzdžiui, loc. sg.: *арѣлѣ* 'arielkoje' 49 (rus. *въ винѣ* 49), *дидеснѣ* 'didesniame' 50, *кѣмѣ* 'kieme' 65 (rus. *Вѣ* [...] *деревнѣ* 65), *ипатѣ* *сталѣдѣ* 'atskirame stalde' 51, *Токамѣ тарѣ* 'tokiame tarpe' 51 (rus. *Вѣ такомѣ случѣ* 51). Taip pat prieveiksmių galūnėse: *даугеснѣ* 50 (rus. *болѣ* 50), *дидеснѣ* 49 (rus. *опаснѣ* 49), *драугѣ* 47, 49, 65 (rus. *вмѣсть* 47, 49, 65).

Ir priešingai, nemažai žodžių šaknų, J. Krečinskio lietuviškai rašytų su <е>, ir panašiuose rusiškuose atitikmenyse buvo rašoma su <е>, o ne su <ѣ>: *атнѣ* 'atnešė' 67 (rus. *принѣ* 67), *атсѣведѣ* 'atsivedė' 69 (rus. *привѣ* 69), *бегѣвѣ* 'begyvena' 69 (rus. *живѣ* 69), *дѣна* 'diena' 50 (rus. *дѣнѣ* 48), *дѣнасъ* 'dienas' 50, *дѣносъ* 'dienos' 48 (rus. *въ дѣнѣ* 48), *дѣнунѣ* 'dienų' 48, *дешиммѣ* 'dešimtą' 50 (rus. *дѣсятѣ* 50), *нѣсѣведѣ* 'nusivedė' 67 (rus. *повѣ* 67). Taip pat net nepanašiose šaknyse matyti koreliacija – *кѣмѣ* 'kieme' 65 (rus. *деревнѣ* 65).

Akivaizdus J. Krečinskio orientavimasis ne į garsų kalbą, o į rusų rašybos tradiciją. Vietoj daugelyje lietuvių tarmių esamos trijų balsių (dvibalsių) sistemos (vak. a. tai [e], [é] ir [ie]) J. Krečinskis supaprastino ir įvedė dviejų *grafetų*, kurios ir rusų bendrinėje kalboje buvo praradusios fonetinį skirtumą,

skirstymą pagal rusų rašybą. Jei tokia sistema kaip nors būtų galėjusi įsitvirtinti, lietuvių tarmių vokalizmas būtų ne tik iškreiptas – jis būtų tiesiog naikinamas.

(2.) Kaip ir *Kantičkose*, 1866 metų kalendoriuje vartota <ѣ> žodžio gale: *ирѣ* 'ir' 51, *лигосѣ* 'ligos' 51, *нугаросѣ* 'nugaros' 51, *нуогѣ* 'nuog' 51, *патѣ* 'pat' 51.

(3.) Kaip ir *Kantičkose*, 1866 metų kalendoriuje nevartota nerusiškos abėcėlės <Ѡ>, o vak. a. dvibalsis [uo] žymėtas digrafu <уо>: *дуодѣ* 'duoda' 50, *дуонасѣ* 'duonos' 46, *дуотѣ* 'duoti' 46, *куо* 'kuo' 51, *нуогѣ* 'nuog' 47, *туо* 'tuo' 66, *туо метѣ* 'tuomet' 47.

(4.) Taip pat kaip ir *Kantičkose*, antrasis dvibalsio [au] dėmuo čia nežymėtas <ѣ>, dvibalsio antrasis dėmuo rašytas tik <у>: *даугѣ би* 'daugybė' 57, *дрегнасѣ* 'drėgno' 57, *пастѣ саугоиѣ ма* 'pasisaugojimo' 57, *сауса* 'sauso' 57, *шаукѣ тѣ ту* 'šaukštų' 57.

(5.) Minkštoji afrikata [dž'] žymėta vienaip – <Ѡж>: *дидѣ жуо сѣ дѣ жуо сѣ му* 'didžiausių džiaugsmų' 65, *ишдѣ жуо сѣ та* 'išdžiūsta' 50, *ишпаудѣ жуо сѣ* 'išspaudus' [hiperaukštaitybė?] 51, *медѣ жуа* 'medžio' 47(3x), *негидѣ жуо сѣ* 'negydžius' 48. Tai skiriasi nuo J. Krečinskio *Kantičkų*, kur jis neretai parašydavo ir <Ѡз>. Galima manyti, kad kadangi J. Krečinskis tvarkė L. Ivinskio parengtą tekstą, šis rašybos atvejis jau iš pat pradžių nebuvo variantiškas.

(6.) Apostrofas, kaip ir *Kantičkose*, nevartotas (skirtingai nuo L. Ivinskio su S. Mikuckiu ir T. Žilinskio).

(7.) Visai nėra <ы> raidės, atsitiktinai pasitaikė parašyti (išspausdinti?) *пасѣгыре* 'pasigyrė' 67, *Пѣрка* 'pirko' 71 (gal dėl rus. atitikmens *Купленный* – juk lotynišką <у> J. Krečinskis buvo įpratęs transliteruoti <ы>). Gali būti, kad tai irgi L. Ivinskio pirmojo rankraščio varianto įtaka (L. Ivinskis ir lotyniška abėcėle rašydamas nevartojo raidės <у>).

Tekstas gana žemaitiškas, matyt, J. Krečinskis, taisydamas rašybą, nekeitė tarminio pagrindo, jis jam ir nebus rūpėjęs. Pavyzdžiui, išlikusi hiperaukštaitybė *нуопѣ жуо тѣ* = **nuopjauti* > 'nupjauti' 47 labai ivinskiška.

6.3. Iš aptartų rašybos ypatybių matyti, kad J. Krečinskis labiau taikėsi ne prie imanentinių lietuvių tarmių bruožų, o pačiu tiesmukiausiu būdu – prie rusų kalbos rašybos. Pagal rusų kalbos tradiciją pasirinko rašyti raidę <э> tik kelių žodžių šaknyse (*eiti, esti*), kad pasižiūrėjus į tekstą nekrisėtų į akis jos

esant labai daug. Pagal šaknies ar net galūnės panašumą į kokio rusiško žodžio rašę arba <е>, arba <ѣ>. Atsisakė raidžių <Ѡ>, <ѣ>, nebuvusių rusų kalbos raidyne. *Kantičkose* vartojo rusišką raidę <ы> vietoj žemaitiškos <у> [e], nors fonetiškai ji visai neperteikia žemaitiško garso. Parašymus su <дз> transliteruodavo <Ѡз>, o su <дѣ>, <дѣ> – <Ѡж>, tad tiesiog sekė prototipo tekstu. Taip pat tik perrašydavo priešdėlį ar prielinksinį *isz(-)* ar *iz(-)*, nesistengdamas jų suvienodinti.

J. Krečinskiui rūpėjo, kad lietuviškai kirilika parašytas tekstas kuo labiau primintų rusišką tekstą. Jis tiesiog vartojo rusų kalbos raides ir rašybos principus, bet kuo galėdamas mažiau taikė juos prie lietuvių tarmių garsų. Tai tam tikras grafikos rusinimas, stengimasis padaryti net bendrą vaizdą kuo rusiškesnį. Tarsi būtų perrašoma ne lietuviams, ne kad jiems būtų gera ir patogu skaityti naujai taikomą alfabetu, o rusams, kad rusas su savo rusiškos abėcėlės patirtimi galėtų atpažinti lietuviškus garsus, žodžius ar pan.

7. Atkreiptinas dėmesys į tai, kokiomis sąlygomis buvo atvestas ir subraukytas L. Ivinskio parengtas pirmasis 1866 metų kalendoriaus variantas. Šventikas A. Petkevičius viename 1864 metų spalio 21 dienos laiške pritaręs, kad reikia leisti J. Krečinskio parengtą lietuviškai rusišką *Abėcėlę* pagal Vasilijų Zolotovą³², išdėstė dar ir tokią nuomonę apie lietuvių kirilikos abėcėlę:

„...minėtoji abėcėlė <...> gali būti <...> perspausdinta <...> tik su ta vienintele sąlyga – kad vengiant lengvai galinčių atsirasti ypatingų nepatogumų būtų spausdinama ne kaip kitaip, o tik įprastomis rusiškoms raidėmis, rusiška abėcėle ir rusų kalbos rašyba, iš seno visos Rusijos visuotinai priimtomis, bet ne Mikuckio abėcėle. Keisti toje abėcėlėje ką nors dėl žemaičių kalbos, išmesti iš šios abėcėlės reikalingas raides ar ir naujas įdiegti laikyčiau esant ne tik nereikalinga, bet net žalinga mūsų vyriausybės politikai ir brangiam Stačiatikybės vardui. Leisti daryti kokius nors pakeitimus įprastinėje rusų abėcėlėje, išimti iš jos būtinas raides ar įdiegti naujas, visa tai daryti kilniaširdišku pretekstu neva reikiant tobulinti žemaičių-lietuvių kalbos taisyklingumą, reikėtų pripažinti, kad rusų kalbos abėcėlė yra nepakankama reikšti žemaičių-lietuvių žodžiams.

³² БУКВАРСЪ ЖЕМАЙТИШКАЙ-РУСИШКАСИСЪ ПАРАШИТАСЪ ПАГАЛЪ МОКИМА НУ В. ЗОЛОТОВА ПАДОТА, ИШГУЛЬДИТАСЪ ПАРЪ ИОНА КРЕЧИНСКИ <...> КОВНА. Въ Типографіи Ш. Соколовскаго. 1865, *Lietuvos mokslų akademijos biblioteka* (toliau – *LMAB*), LK 19/144.

Jeigu didžioji rusų tauta didžiausias savo mintis popieriuje laisvai dėsto savo rusiška abėcėle, nejaugi šita abėcėlė turi mažiau galios ir autoriteto negu lenkų ar lotynų kalbos abėcėlė?³³

Taigi S. Mikuckio (tad ir visos pirmosios ortografinės grupės) rašyba A. Petkevičiui netiko dėl to, kad S. Mikuckis modifikavo rusų raidyną ir rašybą, kad rūpinosi žemaičių–lietuvių kalbos taisyklingumu ir kai kurias rusų raides išėmė, o kai kuriomis naujomis raidėmis papildė. Jam rodėsi, kad ką nors keisti reikėtų pripažinti, jog rusų abėcėlės nepakanka žemaičių–lietuvių žodžiams išreikšti. Bet kadangi didžioji rusų tauta galinti savo mintis laisvai reikšti rusiška abėcėle, tai negi toji abėcėlė turinti mažiau galios ir autoriteto negu lenkų ar lotynų abėcėlė?

Kad tokios A. Petkevičiaus mintys nenuėjo tuščiai, rodo J. Krečinskio darbai. Jis kaip tik ir buvo tas petkevičiškios ideologijos ramstis, saugojęs rusų abėcėlės originalumą. Jo rengti tekstai patvirtina orientaciją į tokią nuomonę kaip A. Petkevičiaus. Aišku, kad reikia atmesti pradžioje minėtą V. Merkio mintį, jog S. Mikuckio raidynas, „nors ir ne visiškai pastovus, <...> Vilniaus valdžios įstaigų buvo imtas laikyti pavyzdiniu, o vėliau, jį dar supaprastinus (išmetus visas specifines raides), ir privalomu visiems lietuviškiems leidiniams, kuriems buvo reikalaujama taikyti rusišką raidyną“³⁴.

³³ A. Petkevičiaus 1864 m. spalio 21 d. laiškas, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA): f. 378, ap. 1862, b. 629a(5), l. 261–263: „...помянутая азбука <...> можетъ быть <...> перепечатана <...> съ тѣмъ единственно условіемъ чтобы для избѣжанія крайнихъ неудобствъ легко могущихъ послѣдовать печатана была не иначе какъ коренными Русскими буквами по азбукѣ Русской и правописанію Русскому искони всею Россією общенародно принятыми, но не по азбукѣ Микуцкаго. Дѣлать измѣненія въ оной азбукѣ для Жмудскаго языка лишать сію азбуку необходимыхъ буквъ илиже новыя вводить, я счѣлбы не только не нужнымъ но даже и вреднымъ нашей правительственной политикѣ и дорогому имѣни Православія. Позволить дѣлать въ коренной Русской азбукѣ какія либо измѣненія, лишать оную азбуку необходимыхъ буквъ, или новыя вводить, все это совѣршать подъ благовиднымъ предлогомъ надобности усовершенствованія правильностей Жмудско-Литовскаго языка, значилобы признать что азбука Русская есть недостаточная для выраженія Жмудско-Литовскихъ словъ. Если Великій Русскій Народъ, великія свои мысли свободно излагаеть своею Русскую [sic!] на бумагѣ азбукою, неужели эта азбука менѣе имѣетъ силы и Авторитета чемъ азбука польская или Латинская (261v–262r)“. Асіū Dariui Staliūnui, nurodžiusiam šį laišką archyve.

³⁴ V. Merkys, *Knygnešių laikai*, p. 40.

Galima patvirtinti J. Krečinskį tvirtai vykdžiusį A. Petkevičiaus pageidavimą rašyti lietuviškai ne pagal kokią naujai kuriamą lietuvių, o pagal rusų kalbos gramatiką:

„...reikia pagaliau visiems laikams į žemaičių–lietuvių kalbos vartoseną įvesti tikrąją rusų kalbos abėcėlę, kiek įmanoma taikant ir pačią šios kalbos rašybą prie visų rusų kalbos gramatikos taisyklių“³⁵.

Naudojantis rusų kalbos gramatika, J. Krečinskiui nė nereikėjo stengtis nusistatinti lietuviškų kirilikos rašybos taisyklių³⁶.

Tokia J. Krečinskio praktika įtiko ir kai kuriems kitiems Rusijos valdžios atstovams. Inspektorius N. Novikovas rašė Vilniaus švietimo apygardos viršininkui prašymą, kad išmokėtų Krečinskiui 100 rublių sidabru, ir šitaip motyvavo jo nuopelnus ir nusakė vargus:

„p. Krečinskis, šalia tiesioginių pareigų, sudarinėjo ir „Žemaičių–rusų abėcėlę“; spausdinant šią abėcėlę labai prastoje spaustuvėje Kaune, jam teko skaityti nuo 10 iki 13 kiekvieno spaudos lanko korektūrų. Be to, jis išvertė į rusų kalbą žemaitišką maldyną, ir nors šitas vertimas nebus spausdinamas, vis dėlto jo triūsas buvo reikalingas tam, kad žemaitiškų knygų leidybos vadovui Novikovui padėtų aiškiai suprasti, koks yra maldyno turinys ir kokius netinkamus posakius bei *kantičkas* derėtų iš jo išimti“³⁷.

³⁵ A. Petkevičius, 1864, l. 262v: слѣдуетъ разъ навсегда положительно ввѣсти въ употребленіе въ Жмудско-Литовскій языкъ исконную Русскую азбуку, примѣняя и самое правописаніе этого языка восколько возможность позволяеть ко всемъ правиламъ Русской Граматики“.

³⁶ Kaip matyti iš D. Staliūno straipsnio „Lietuvių tapatumas, kalba ir rašmenys Rusijos tautinėje politikoje (XIX a. 7-asis dešimtmetis)“, skelbiamo šiame straipsnių rinkinyje, rusų valdininkai norėjo eiti dar toliau – 1867 m. kovo mėn. N. Novikovas siūlė vieną lietuvišką maldaknygę išspausdinti (t. y. rinkėjams spaustuvėje rinkti) rusiškomis raidėmis tiesiai iš pristatomo kartu originalo lotyniškomis raidėmis, esą net nereikia jų prieš tai perrašyti rusiškomis raidėmis rankraštyje.

³⁷ N. Novikovo 1865 m. kovo 12 d. laiškas Vilniaus švietimo apygardos viršininkui, LVIA, f. 567, ap. 4, b. 954, l. 63r: „Г. Кречинскій, кромѣ исполненія служебныхъ обязанностей, занимался составленіемъ „Жмудско-Русскаго Букваря“; при печатаніи этаго букваря въ весьма плохой типографіи въ Ковнѣ,– ему приходилось держать отъ 10 до 13 корректуръ каждаго печатнаго листа. Сверхъ того, онъ перевелъ по Русски Жмудскій молитвенникъ, и хотъ этотъ переводъ не будетъ напечатанъ, тѣмъ не менѣе, его трудъ былъ необходимъ для того, чтобы дать завѣдывающему изданіемъ

Sakoma, kad Kaune 1865 metais spausdintos J. Krečinskio *Abécélés* kiekvieno lanko buvo nuo 10 iki 13 korektūrų (ar fiziškai gali tiek būti?). Tai pat paaiškėja, kad prieš transliteruodamas maldyno tekstą kirilika (turbūt turima galvoje šiame straipsnyje netirta Tado Juzumo ir Kiprijono Račkausko rengta knyga *Senas aukso altorius*, kirilika išleista 1866), buvo išvertęs į rusų kalbą, kad pats inspektorius N. Novikovas galėtų suprasti maldyno turinį ir išimti nereikalingas frazes bei giesmes. Vadinas, J. Krečinskis buvo ypač uolus tarnautojas – pasitarnavo išversti į rusų kalbą maldyną, skirtą tik vietinei valdžiai pasinaudoti (susigaudyti) – ne spausdinti.

O L. Ivinskis, neįtikęs tokiai politikai, buvo pamažu iš viso nušalintas nuo kirilinių tekstų rengimo. T. Žilinskis irgi daugiau knygų kirilika nerengė. S. Mikuckis tik daug vėliau, 1876 m. dar parengė vieną tekstą – kirilika perrašė Konstantino Sirvydo *Punktų sakymų* teksto ištrauką³⁸. Ir viskas. J. Krečinskio parengtų veikalų buvo daug daugiau.

Palyginus pirmosios ortografijos grupės rašybos taikymo bruožus su Krečinskio, matyti daug skirtumų:

Жмудскихъ книгъ г. Новикову ясное понятие о содержаніи молитвенника и объ исключеніи изъ него неумѣстныхъ выраженій и кантычекъ“. Аціū Dariui Staliūnui ir Michailui Dolbilovui, nurodžiusiems šią bylą archyve.

³⁸ ЛИТОВСКАЯ ХРЕСТОМАТІЯ ИЗЪ СОЧИНЕНИЯ КОНСТАНТИНА ШИРВИДА „Пунктай сакиму Дъво жоджьо“, *Варшавскія университетскія извѣстія* 3, Варшава, Въ типографіи Ивана Носковского, 1876, 1–24, VUB, Lr 02786.

Grafinė ar fonetinė išraiška		Pirmoji ortografinė grupė					Jonas Krečinskis	
Raidė	Garsas	Mik., Iv. <i>Abécélé</i> 1864	Mik., Iv. <i>Užsak.</i> 1864	Žil. <i>Reskr.</i> <i>Ukaz.</i> 1864	Žil. <i>Abécélé</i> 1865	Iv. <i>Kelend.</i> 1865	Kreč. <i>Kantičk.</i> 1865	Kreč. <i>Kalend.</i> 1866
(1.1.) <e>	(a) [e]	+	+	+	+	+	+	+
	(b) [é]	+	+	+	+	+	+	+
	(c) [ie]	–	–	–	–	–	+	+
(1.2.) <я>	(a) [e]	+	+	(+)?	(+)?	+	+	+
(1.3.) <я>	(a) [e]	+	+	+	+	+	+	+
	(b) ž. pradž., <i>eiti, esti</i>	+	+	+	+	+	+	+
	(c) [é]	–	–	–	+	–	–	–
	(d) dvibals. [ei]	–	–	–	–	+	–	–
(1.4.) <и>	(a) [ie]	+	+	+	+	+	+	+
	(b) [é]	–	–	–	–	+	+	+
	(c) [e]	–	–	–	–	–	+	+
(2.) <и>		–	–	–	–	+	+	+
(3.) <о>		+	+	+	+	+	–	–
(4.) <у>		+	+	+	+	+	–	–
(5.) <дз>	(a) [dž’]	–	–	–	–	–	+	–
(6.) ap. <ъ>		+	+	+	+	–	–	–
(7.) <и>		–	+	–	–	–	–	–
(8.) <ий>		–	–	+	+	–	–	–
(9.) <ы>		–	–	–	–	–	+	–

1 lentelė. Pirmosios ortografinės grupės ypatybių palyginimas su Jono Krečinskio

Paralelių tarp pirmosios ortografijos grupės ir J. Krečinskio principų galima rasti ir minėto komiteto, rengusio rusų abėcėlę pritaikyti lenkų kalbai 1844 ir 1852 metais, rekomendacijose. Kaip komentuoja tas rekomendacijas suradęs B. Uspenskis, 1852 metų projekto rengėjai, pavyzdžiui, siūlė lenkų kalbai palikti raides <ą> ir <ę> kaip nepakeičiamas. Tačiau caras Nikolajus I su tuo nesutiko ir prirašė pastabą „tiksliau taip rašyti“ („вѣрнѣ такъ писать“) su pavyzdžiais:

вонсы (усы), сконпы (скупой), вензелъ (вензель), бенбенъ (бара-банъ)³⁹. Taip pat B. Uspenskis rašo, kad

„iš lenkų kalbos perspektyvos tokį pasiūlymą sunku laikyti vykusiu, nes jo teikiamas parašymas neatitinka atkuriamųjų balsių savybių. Tačiau iš rusų kalbos perspektyvos jis nėra nepamatuotas, nes atitinka rusų suvokimą: taip ruso ausis girdi nosinius lenkų balsius“⁴⁰.

Esama ir daugiau į ruso, ne į lenko ausį taikytų Rusijos caro Nikolajaus I rašybos pastabų. Nors komiteto siūlymai buvo orientuoti į lenkus, Nikolajus I prieštaravo. Ir nors šis imperatorius mirė 1855 metais, bet ir dešimtmečiui praėjus rusų valdžios vietininkai Lietuvoje mąstė taip kaip jis.

Galima išvesti dvi paraleles. S. Mikuckio, L. Ivinskio ir T. Žilinskio kalbos alfabetizavimo politika (pirmosios ortografinės grupės nariai) lygintina su minėto komiteto, rengusio rusų abėcėlę pritaikyti lenkų kalbai, nuomone. Abiejų grupių intencijų akcentas yra kuo tiksliau išreikšti garsus (lietuvių ir lenkų) kalbų, padaryti kirilikos abėcėlę patogią (patrauklią) lietuviams ir lenkams. Kita paralelė – Nikolajaus I siūlymas orientuotis į rusų rašybą atitinka Vilniaus valdžios intencijas rašyti pagal rusų (ne lietuvių) kalbos gramatiką, o J. Krečinskis buvo pagrindinis tokios politikos realizuotojas.

Tokios paralelės ir išvados siejasi su istorikų tyrimais. 2004 m. gegužės 27–29 d. Šiaulių universitete vykusioje tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Tautinis tapatumas ir kalba: draudimo aplinkybės, pasekmės, asmenybių vaidmuo“⁴¹ D. Staliūnas apibrėžė įvairius valdžios aparato mąstymo apie rusiškų rašmenų įdiegimą modelius. S. Mikuckis norėjęs, jog lietuvių kalba būtų dėstoma ir mokytojų seminarijoje, jos mokoma mokyklose, nors rašoma ir kirilikos rašmenimis. Tad jam rūpėjusi lietuvių kalba, tik kirilikos forma. Makarijus, Lietuvos stačiatikių arkivyskupas, tam nepritaręs, kirilikos diegimą laikęs nepageidautina priemone. N. Novikovo modelis jau buvęs kraštutinis.

³⁹ Б. Успенский, Николай I, с. 8, 17.

⁴⁰ Ten pat, с. 9: „С точки зрения польского языка это предложение трудно признать удачным, поскольку предлагаемое им написание не соответствует характеристике воспроизводимых гласных. Однако с точки зрения русского языка оно не лишено оснований, поскольку отвечает русскому восприятию этих гласных: так слышатся польские носовые гласные русскому уху“.

⁴¹ Plačiau apie konferenciją žr. *Archivum Lithuanicum* 6, 2004, p. 371–380.

Jis rusiško raidyno diegimą suvokė kaip siektiną asimiliacijos (rusinimo) formą. Panašiai apie nevienodas rusifikavimo intencijas D. Staliūnas kalba ir straipsnyje „Did the Government Seek to Russify Lithuanians and Poles in the Northwest Region after the Uprising of 1863–64?“⁴².

Pagaliau galima sugrįžti prie J. Tumo, iš pradžių skyrusio dvi pradines kirilikos taikymo lietuvių kalbai rašybos sistemas: S. Mikuckio ir T. Žilinskio. Tačiau dabar matyti, kad S. Mikuckio ir T. Žilinskio sistemos iš esmės nesiskyrė, buvo laikomasi tų pačių rašybos principų. Juodu kartu su L. Ivinskiu kaip tik galima priskirti prie pirmosios ortografiją formavusių autorių grupės. Tačiau kad pradiniu etapu (1864–1866), įvedus J. Krečinskio vardą, tikrai reikia skirti dvi ortografijos sistemas, tik kitokias – *lietuvišką* ir *rusišką* lietuviškų raštų *kiriliką*, taip pat akivaizdu.

⁴² D. Staliūnas, Did the Government Seek to Russify Lithuanians and Poles in the Northwest Region after the Uprising of 1863–64?, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 5, 2 (Spring 2004), p. 273–289, ypač p. 284–286.

The Lithuanian versus Russian Cyrillic Alphabet in Lithuanian Texts of 1864–1866

Giedrius Subačius

I discern at least two types of strategies regarding the implementation of the Cyrillic alphabet for Lithuanian during the initial stages of this process (1864–1866). Books prepared by Stanislovas Mikuckis, Laurynas Ivinskis (1810–1881), and Tomas Žilinskis (1840–1925) share certain important orthographical peculiarities. For instance, these authors use the non-Russian letters <ô> (ôzy ~ uogų ‘of berries’) and <ÿ> (ðaÿzъ ~ daug ‘many, much’) for the Lithuanian Cyrillic alphabet; they tend to use the letter <e> for the sounds [e] (прикелту ~ prikeltu ‘would wake up’) and [ë] (pəgemu ~ regėti ‘to see’); the letter <Ѣ> – for the diphthong [ie] (vьнъ ~ vien ‘only’). They all rejected the Russian letter <ы>. There are evident efforts by Mikuckis, Ivinskis, and Žilinskis to match Cyrillic letters to Lithuanian dialectal sounds as exactly as possible. Even if some orthographical differences exist in their texts, it can be generalized that these authors constitute a group, who used a single, comparatively consistent orthography. This is the first orthographical group.

The most distinct representative of the second orthographical group was Jonas Krečinskis (c. 1820 – after 1884). In several books, he used orthography and orthographical rules as close as possible to the Russian ones. For instance, he refused the letters <ô> and <ÿ> since they were not part of the Russian Cyrillic alphabet. He used the letter <ы> for the Lowland Lithuanian sound [e] (represented by <y> in the traditional Latin alphabet), even though its Lithuanian pronunciation was substantially different from the Russian one. Krečinskis also used the digraph <дз> for the Lithuanian affricate [dž], which was also a clear distortion of Lithuanian phonetics. The letter <Ѣ> was not used to

signify a concrete sound but to denote the Lithuanian sounds [e], [ė], and the diphthong [ie] in accordance with Russian orthographical rules (in Russian, certain roots and endings were written with the letter <ѣ> and others with the letter <е> with no phonetic difference). Krečinskis' intentions were not to create a sound-to-letter correspondence in the Cyrillic version of Lithuanian but to keep the impression of the Russian nature of the alphabet intact.

Thus, in 1864–1866 there were two major orthographical groups adopting the Cyrillic alphabet to Lithuanian. The first one, consisting of Mikuckis, Ivinskis, and Žilinskis, tried to create a Lithuanian Cyrillic script corresponding to the Lithuanian sounds (Lithuanian Cyrillic). The second one (Krečinskis) preferred to preserve the features of Russian orthography (Russian Cyrillic).